

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА НАПН УКРАЇНИ ЛАБОРАТОРІЯ
ПСИХОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО ДЕЗАДАПТОВАНИХ НЕПОВНОЛІТНІХ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

ЛЬВІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

КАФЕДРА ТЕОРЕТИЧНОЇ ТА КОНСУЛЬТАТИВНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ІНСТИТУТ ПОВЕДІНКОВИХ НАУК О.П. ДЖІНДАЛ ГЛОБАЛ УНІВЕРСИТЕТ

(ІНДІЯ, СОНЕПАТ-ДЕЛІ)

КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЛЮБЛІНА ЯНА ПАВЛА ІІ,

м. ЛЮБЛІН, ПОЛЬЩА

Матеріали

V Міжнародної науково-практичної інтернет конференції

Девіантна поведінка: історія, теорія, практика

Deviant behavior: history, theory, practice

V International scientific and praktikal Internet conference

26-27 листопада 2021
November 26 - 27, 2021

КИЇВ - 2021

УДК 159.923 (082)
П 86

Затверджено на засіданні лабораторії соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

П86 Девіантна поведінка: історія, теорія, практика: матеріали конференції / за ред. Максимової Н.Ю., Грись А.М., Максим О.В.-Київ, 2021.- 106с.

У збірнику містяться матеріали подані на конференцію

«Девіантна поведінка: історія, теорія, практика»; теоретико - методологічні підходи дослідження девіантної поведінки в умовах суспільних змін; сучасні проблеми діагностики осіб із девіантною поведінкою; інтеграція наукового та практичного досвіду та надання психологічної допомоги неповнолітнім, що мають труднощі адаптації; запобігання деструктивним формам особистісної взаємодії в процесі ре соціалізації; сучасні підходи до підготовки майбутніх фахівців до роботи з девіантними неповнолітніми.

Усі матеріали подаються в авторській редакції

© Максимова Н.Ю., Грись А.М., Максим О.В

ЗМІСТ

Вернік Олексій.	ЕКОЛОГО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У ВИВЧЕННІ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ВЧИТЕЛІВ	3-9
Гарнага Катерина	ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ВИМУШЕНОЇ «КІБЕРСОЦІАЛІЗАЦІЇ» ПІДЛІТКІВ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ	10-15
Зінченко Надія	ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ЗАСОБАМИ «СЕНДПЛЕЙ» НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА	16-21
Кречик Ольга	МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДІТЕЙ-ПОТЕРПІЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	21-25
Максим Ольга	ЕКЗИСТЕЦІЙНИЙ ВАКУУМ ЯК ЧИННИК ДЕФОРМАЦІЇ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ	26-33
Максимова Наталія Красілова Юлія	ОПТИМІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ ПРОБАЦІЇ	33-37
Манилов Игорь	МУЛЬТИМОДАЛЬНОЕ СУГГЕСТИВНОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ: ОСОБЕННОСТИ СТРАТЕГИИ	38-44
Некіз Тетяна	ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНО- ЦІННІСНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ	44-50
Павлюк Марія Шапіро Ілля	ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА З ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ У ТРУДОВОМУ КОЛЕКТИВІ	50-57

Павлюк Марія Поїзд Вікторія	ЗМІСТ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІТЕЙ З СІМЕЙ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ	СОЦІАЛЬНО- РЕАБІЛІТАЦІЇ	57-69
Рябовол Тетяна	ПРОБЛЕМИ ТА ЗАДАЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКЗИСТЕЦІЙНИХ СТРАХІВ ОСІБ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ		69-73
Сидоренко Ольга	НАРАТИВНИЙ ПІДХІД В РОБОТІ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ		73-78
Терещук Ангеліна	ВПЛИВ COVID-19 НА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ОСОБИСТОСТІ		78-83
Філоненко Людмила	ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ТА МОТИВАЦІЇ ПІДЛІТКІВ ІЗ СХИЛЬНІСТЮ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ		83-89
Шувалов Олександр	ФЕНОМЕН МЕНТАРЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ (THEORY OF MIND) ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ		89-95
Щербина- Прилука Валентина	ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ ЯК ЧИННИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНИХ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ		95-102

ЕКОЛОГО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У ВИВЧЕННІ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ВЧИТЕЛІВ

Проблема благополуччя людини в сьогоденному світі - одніа з найактуальніших. Вона є мультидисциплінарною й стає досить поширеним предметом вивчення в економіці, політології, соціології, психології, сфері громадського здоров'я. Не оминають її й у сучасних філософських працях. Традиційно підходи до вирішення проблеми благополуччя формувалися у парадигмі, яку значна кількість науковців називає “медичною”, де саме явище вивчалося через його певну протилежність - подібно до того, як здоров'я пов'язується з відсутністю хвороб (нездоров'ям). Благополуччя людини розглядається у таких дослідженнях, як відсутність неблагополуччя, а шляхи його досягнення визначаються через усунення / мінімізацію впливів чинників, пов'язаних з неблагополуччям. Моделі, що ґрунтуються на такій парадигмі можна назвати “лінійними”: на людину впливає дещо у відповідній сфері її життя, що спричиняє її неблагополуччя. Змінюємо чинники – змінюємо (відновлюємо / «профілакуємо») благополуччя.

За подібною логікою в останнє десятиріччя в різних країнах світу проводилися численні дослідження благополуччя і психологічного здоров'я вчителів закладів середньої освіти. Так, (1) виявлялися домінуючі чинники, серед яких: перевантаження, нестача ресурсів у здійсненні

навчального процесу, збільшення зовнішнього контролю за діяльністю, низький соціальний статус, низьке матеріальне забезпечення; (2) виявлялися внутрішні наслідки, серед яких хронічна перевтома, підвищена тривога, стрес, дратівливість, порушення сну, мігрені, погіршення якості життя, погіршення стану здоров'я, підтверджене лікарем-терапевтом; (3) визначалися зовнішні наслідки, зокрема, зниження ефективності викладання, зниження якості відносин з учнями, зниження успішності учнів тощо. Вказані результати отримано дослідженнях поза Україною, а саме - в США, Великобританії, Фінляндії, Німеччині, Іспанії, Китаї, Тайвані, Греції, Пакистані, ПАР. З вказаного можна бачити, що проблеми і прояви неблагополуччя вчителів більш-менш схожі.

Одним з істотних обмежень подібних підходів вважаємо їх певну несистемність - здебільшого розглядаються окремі конкретні чинники, але не базові соціальні, культурні і історичні причини, що лежать у їх основі.

Поруч з традиційними все більшої популярності в останні десятиріччя набувають інші підходи, в яких благополуччя розуміється не тільки, й не стільки як відсутність неблагополуччя, але як певний цілісний стан способу життя особи, пов'язаний переживанням щастя й задоволеності (Е. Дінер), з рівновагою і підтримкою, з усвідомленням власної свободи, зокрема для професійної творчості, з можливістю вчитися і розвиватися у своїй професії, з наявністю мережі підтримки, з осмисленістю життя, з самодетермінованістю особи (К. Ріфф) й т.і.. Вагоме місце в них займає ідея екологічності, згідно якої

людина в системі своєї життєдіяльності є не стільки об'єктом впливу середовищних чинників, але активним складником успішного функціонування відповідних середовищ власного життя. Досить актуальними й затребуваними в сучасних умовах розбудови НУШ є прикладні соціально-психологічні моделі розбудови благополуччя і психологічного здоров'я педагогічних працівників.

На одній з них варто зупинитися більш детально. Е. Робертс разом із співробітниками Інституту раннього дитинства У. Баффета (К. Галлахер, М. Руссо), ґрунтуючись на розробленій у 2017 році моделі благополуччя і резильєнтності медичного працівника [1], запропонували у 2018 році модель благополуччя особистості вчителя закладів дошкільної освіти [2]. Незважаючи на те, що в основу запропонованої моделі було покладено три практичних завдання у традиційній логіці запобігання і попередження неблагополуччя – по-перше, визначення індивідуальних і середовищних складових, сприяючих зниженню благополуччя особистості вчителя; по-друге, визначення методів і засобів з їх усунення; по-третє, визначення шляхів попередження даних явищ – вона має значно більший потенціал, саме завдяки екологічно-середовищній основі. Базовими вимогами до неї були - універсальність, яка передбачала б урахування різних умов професійної діяльності вчителя - від звичайної школи, до привелійованих ліцеїв, від вчителювання, до виконання адміністративних функцій, врахування вікової специфіки - від студентів педагогічних ЗВО, до вчителів пенсійного

віку. Тож можна відзначити її універсальність щодо працівників закладів середньої освіти в цілому. Модель представлено на рис. 1.

Модель презентовано у вигляді планетарної / “шаристої” структури, в центрі якої лежить благополуччя учня (“ядро”), яке є запорукою здорових взаємин з вчителем. Останнє залежить від благополуччя самого вчителя, яке пов’язується, з одного боку, з його індивідуальними особливостями, а з іншого, з особливостями середовищ його життєдіяльності.

Самі індивідуальні особливості автори моделі пропонують поділити на три блоки:

➤ *соціальна роль вчителя*, яка включає щонайменше усвідомлення адміністративних обов’язків, викладацьких й дослідницьких обов’язків, узгодженість відповідальності і повноважень, усвідомлення обов’язків і прав учнів, досвід;

➤ *особистісні чинники*, серед яких варто виділити рівні: внутрішньої сімейної динаміки, включеності, гнучкості, особистісних рис, етики і моралі, фізичного, психічного і духовного здоров’я, смисло-життєвих орієнтацій, інтегрованості / цілісності професійного життя тощо;

Рис. 1. Концептуальна модель благополуччя педагогів дошкільної освіти (джерело: Галлахер К., Робертс Е., Руссо М., 2018. Документ презентовано на Національній дослідницькій конференції з питань раннього дитинства, Арлінгтон, Вірджинія, США. Адаптація з Brigham et al., 2018)

➤ *вміння і компетенції* мають включати до себе щонайменше: комунікативні навички, делегування повноважень, емпатію, управління і лідерство, менторство, організаційні навички, стійкість, володіння новітніми інформаційними технологіями, навички роботи в команді.

Середовищні чинники поділяються на чотири блоки:

➤ *блок соціокультурних чинників* безумовно має включати: чітке розуміння суспільних очікувань щодо ролі вчителя у спільноті / суспільстві; культуру безпеки і

прозорості; медіа-образи вчителя; поведінку та очікування учнів; політичний й економічний клімат, несвідому й усвідомлену упередженість, дискримінацію; стигматизацію психічних захворювань;

➤ *блок політико-реглаторних вимог.* Маються на увазі вимоги до документації і звітності, кадрова політика, акредитація й рейтинги якості, ліцензування і сертифікація, національна політика тощо;

➤ *блок організаційних чинників* передбачає: наявність організаційної культури, відповідність місії і цінностей організації, різноманіття і інклюзію, можливості професійного розвитку, раціональність навантаження і продуктивності;

➤ *блок навчально-практичний* уособлює в собі: автономію, конкурентне середовище, навчальні програми, менторство, фізичні умови навчання та практики, професійні стосунки, учінневу центричність, структуру і функції команди, безпеку на робочому місці, насильство тощо.

Очевидно, представлена модель є відкритою. Й більше, автори вважають, що розуміння системності чинників, що сприяють чи не сприяють благополуччю особистості вчителя, лише перший крок у створенні більш комплексних підходів з соціальної і психологічної підтримки вчителя.

Основну роль в цьому відіграє усвідомлення ролі середовищ життєдіяльності особистості вчителя. Тому наступними кроками вони вбачають - вивчення / діагностику шкільного середовища; визначення

контекстуальних чинників благополуччя конкретної людини; впровадження соціальної мережі підтримки й обміну досвідом учасників освітнього процесу, насамперед вчителів і адміністрації.

В даній моделі індивідуальні і контекстуальні чинники є рядоположними, що представляється нам дещо спірним. Проте питання про їх співвідношення й характер зв'язків між ними є предметом можливих подальших розвідок.

Однією з основних переваг представленої моделі є доповнення ідеї запобігання, мінімізації неблагополуччя, ідеєю розбудови власного благополуччя. Тож вчитель у середовищах своєї життєдіяльності не тільки бореться з неблагополуччям, але має можливість вибудувувати власне благополуччя.

Використані джерела:

1. Brigham, T., C. Barden, A. L. Dopp, A. Hengerer, J. Kaplan, B. Malone, C. Martin, M. McHugh, and L. M. Nora. 2018. A Journey to Construct an All-Encompassing Conceptual Model of Factors Affecting Clinician Well-Being and Resilience. *NAM Perspectives*. Discussion Paper, National Academy of Medicine, Washington, DC. <https://doi.org/10.31478/201801>
2. Roberts, A., Kim, H. (2019). To promote success in schools, focus on teacher well-being. *Education plus development*. <https://www.brookings.edu/blog/education-plus-development/2019/05/06/to-promote-success-in-schools-focus-on-teacher-well-being/>

УДК 159.99:316.6

Гарнага Катерина
Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ВИМУШЕНОЇ «КІБЕРСОЦІАЛІЗАЦІЇ» ПІДЛІТКІВ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ

Сьогодні у світі й в Україні існують проблеми з соціалізацією людей. Оскільки ситуація з пандемією триває вже третій рік, життя людей піддається суттєвій трансформації, домінують кризові ситуації, що можуть бути причиною психічних травм, а також проявів девіантної поведінки. Пандемія COVID-19 позначилася і на фізичному, і на психологічному стані багатьох людей, і на способі життя – загальна атмосфера невизначеності, що змушує людей виходити із «зони комфорту» та відшукувати нові стратегії подолання стресу.

Особливо вразливою групою є підлітки, які за віковою нормою, перебувають у стані внутрішніх та зовнішніх конфліктів, фізіологічних та психологічних змін, пошуку нових орієнтирів. Притаманна цій віковій категорії підвищена потреба в спілкуванні з однолітками та психологічному відокремленні від значущих дорослих в періоди карантину і вимушеної самоізоляції не може бути задоволена повною мірою.

Безпосереднє спілкування замінюється опосередкованою комунікацією через соціальні мережі та

онлайн-платформи, у яких юнаки та дівчата проводять майже весь час, що негативно позначається на їх здоров'ї та психологічному стані. Як доводить О.Борова та Т.Брессо, у ситуації недостатньої інформації, хвороб, смертей багатьох людей, відчуття безпосередньої загрози та вимушеної самоізоляції у підлітків нерідко діагностуються депресивні та посттравматичні стресові розлади [2].

Психологи й педагоги не можуть приділити увагу підліткам, що знаходяться в зоні ризику, оскільки дорослі не завжди здатні контролювати їх в мережі Інтернет. Водночас ідея батьківського контролю за перебуванням підлітків в соціальних мережах та месенджерах не підлягає контролю, оскільки підлітки використовують зазначені віртуальні системи з навчальними цілями.

Нові реалії посилили значення сімейної соціалізації як процесу засвоєння, подальшого розвитку та трансляції ролей, зразків поведінки, і цінностей, значущих для всіх членів родини. Водночас батьки також переживають труднощі адаптації до проблемних життєвих ситуацій, що ускладнює їх стосунки між собою та взаємини з дітьми. Знижується потенціал взаємодії між батьками та підлітками й основний акцент значною мірою пов'язаний з опосередкованими контактами. В такому разі на перший план виходить кіберсоціалізація, вивчення можливостей і ризиків якої є наразі особливо актуальним.

Дослідження особливостей процесу соціалізації особистості, а також кіберсоціалізації особистості презентовані в роботах таких науковців, як О.Арестова, А.Бежевець, Е.Белінська, О.Петрунко, В.Плешаков. У

кіберпросторі особливості діяльності, спілкування сучасних підлітків у віртуальній реальності досліджують Г.Алтухова, І.Медведева, К.Музиченко.

Слідом за дослідниками Ю.Лукашевим та Т.Черняєвою, можна стверджувати, що активізація кіберпростору як платформи соціалізації підростаючого покоління стала предметом дослідження задовго до пандемії коронавірусу. Розробляються та оформлюються нові наукові напрями, пов'язані з приставкою «кібер», що означає зв'язок з комп'ютерами та Інтернетом, а саме: кіберпедагогіка, кіберпсихологія та кіберсоціалізація. Можливо, завдяки цим науково-практичним напрямам освіта виявилася певною мірою готовою до локдауну. Водночас оголилися ті проблеми, які вирішували чи прикривали класно-контактне навчання підлітків [4].

Вперше термін «кіберсоціалізація» був введений науковцем В.Плешаковим у 2005 році. Під кіберсоціалізацією, точніше соціалізацією особистості у кіберпросторі, вчений розумів процес якісних змін структури самосвідомості особистості, що відбувається під впливом і в результаті використання нею сучасних інформаційних і комп'ютерних технологій у контексті життєдіяльності [5, с. 48].

Як наголошував А.Брежевець, процес кіберсоціалізації відбувається шляхом сприйняття норм, правил та зразків поведінки, цінностей, що діють у віртуальному середовищі з метою успішного функціонування в ньому [1].

Якщо до пандемії кіберсоціалізація тільки виступала важливою складовою загального процесу соціалізації, то в ситуації карантину вона вийшла на перший план,

випередивши базові сфери реальної соціалізації (спілкування, діяльність, самосвідомість) у віртуальному плані [6].

Між тим, соціальні мережі, як можна погодитись з дослідниками A.Beatty, H.Dunn, D.Pearlman, несуть серйозні ризики для підлітків: від залучення вразливих юнаків і дівчат в кримінальні та інші загрозливі спільноти до продажу наркотиків через соціальні мережі. Отже, наявною є суперечність між необхідністю надання вільного доступу до Інтернету в період пандемії, що вимагає найменших безпосередніх контактів між людьми, і необхідністю контролю та обмежень перебування неповнолітніх у віртуальному просторі [7].

У теперішніх умовах актуальною залишається і проблема інтернет-залежності. Такі особливості особистості Інтернет-залежних підлітків як проблеми зі спілкуванням, відчуття самотності, низька самооцінка, схильність до уникнення відповідальності, відхід від себе істинного у віртуальний світ, сприяють як залученню в Інтернет-адикцію, так і одночасно є факторами ризику соціальної дезадаптації.

Крайнім ступенем негативних наслідків кіберсоціалізації, а саме, Інтернет-залежності, є трансформація свідомості особистості (в першу чергу, самосвідомості підлітка) за визначенням А.Бежевця, в «інтернет-мауглі». Якщо умови психічного розвитку підлітка не відповідають його потребам і цінностям, то поповнити ці прогалини в дорослому житті буде не можливо [1, с. 144].

Якщо ядром, змістом і водночас результатом

соціалізації є сформований людиною соціальний та особистісний досвід, то виникають питання: який досвід і в яких галузях «відпрацьовувався» у підлітка в період пандемії; як безпосередньо функціонували сфери соціалізації (спілкування, діяльність та самосвідомість); де досвід власне «народжується» - і віртуальний і реальний; яким чином відбувалася інтеграція вище зазначених сфер за умов COVID-19, зокрема сімейної соціалізації та кіберсоціалізації [4].

Важливо також зрозуміти, у якому стані перебуває кожен підліток, як пандемія позначилася на його самосвідомості, ставленні до себе та до інших, а також соціальних контактах. Особливу увагу слід приділяти підліткам з труднощами у спілкуванні, навчанні та тим, що демонструють ознаки емоційного виснаження й виявляють девіації у поведінці.

Отже, головним завданням роботи психологів, педагогів та батьків наразі є емоційно-мотиваційна регуляція сучасного підлітка та надання йому допомоги у вирішенні цього завдання. Насамперед пандемія «вдаряє» по емоційному тону, виснажує його та створює обмеження для нервово-психічної регуляції.

Таким чином, працюючи з підлітками, важливо вчити їх бачити у будь-якій ситуації ресурси самосвідомості, саморозвитку, самонавчання; важливо стимулювати потребу у творчій самореалізації, розширенні позитивного спілкування; формувати навички культури та правила віртуальної взаємодії (в месенджері, блозі), а також навичкам забезпечення захищеності та самозбереження при взаємодії у соціальних мережах.

Список використаних джерел:

1. Бежевец А. М. Деякі аспекти кіберсоціалізації особистості / А. М. Бежевец // Інформація і право. - 2015. - № 1. - С. 140-144. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2015_1_21.

2. Брессо Т. И. Особенности проживания ПТСР у подростков 12 - 16 лет во время пандемии COVID-19 [Электронный ресурс] / Т. И. Брессо, О. Б. Боровая // Chronos. – 2021. №9 (59). – Режим доступу до ресурсу:

<https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=3221892>.

3. Ковпак Д. В. Кризис и пандемия - опасности и возможности [Электронный ресурс] // Психологическая газета. URL: <https://psy.su/feed/8211/> (дата обращения: 11.11.2021).

1. Лукашин Ю.В, Черняева Т.Н. Риски социализации детей и подростков в условиях вынужденной самоизоляции (в период пандемии коронавируса) // Общество: социология, психология, педагогика. 2021. № 9. С. 111–118. Режим доступу до ресурсу: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46702767>.

2. Плешаков В. А. Виртуальная социализация как современный аспект квазисоциализации личности // Проблемы педагогического образования. Сб. науч. ст.: Вып. 21. / Под ред. В. А. Слостенина, Е. А. Левановой. – М.: МПГУ МОСПИ, 2005. – С. 48–49.

3. Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19: Інтернет-посібник/ за наук. ред. В.Г. Кременя ; [координатор інтернет-посібника В.В. Рибалка; колектив авторів]. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с.

4. Psychosocial Determinants of Teens' Online Engagement in Drug Prevention Social Media Campaigns: Implications for Public Health Organizations [Электронный ресурс] / Н. К.Dunn, D. N. Pearlman, A. Beatty, P. Florin // The Journal of Primary Prevention. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30194518/>

Надія Зінченко

*Студія психології та творчості «Сезони Надії»,
засновник та керівник студії
магістр психології
дитячий та сімейний психолог*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ЗАСОБАМИ «СЕНДПЛЕЙ» НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

Зміни суспільства соціально-економічні, культурно-освітні, науково-технічний прогрес, призводять до змін розвитку особистості підлітків. Процес переходу від дитинства до дорослості відбувається гостро й часто досить драматично, і в ньому найвиразніше переплітаються суперечливі тенденції особистісного розвитку. Частішають прояви спустошеності, прояви егоїзму, інфантилізму та втрата почуття відповідальності, що призводять до деформації нормативно-ціннісної орієнтації особистості підлітка.

Спираючись на власний досвід та результати досліджень Фонду розвитку Інтернету в 2015 році, бачимо, що 80% сучасних дітей [7] проводять час в Інтернет більше ніж 8 годин на добу та сприймають Інтернет, як середовище проживання та взаємодії. Тому і постає актуальним питання психологічного інструментарію для надання допомоги в формуванні особистості підлітка, формуванні «Образу Я» та його структурних компонентів.

Вивчаючи природу здорової особистості, що здатна до актуалізації власних потенційних можливостей і володіє позитивною системою мотивації, емоцій, цінностей, спрямованості, самоусвідомлення, можна говорити про повноцінне зростання особистості.

Постник-Гудвін, американський дитячий психолог, описує ознаки особистості сучасного підлітка [6]:

✓ **нетерплячість** (виросли в онлайн-середовищі та звикають до того, що їхні бажання завжди будуть виконані у віртуальній реальності);

✓ **зосередження** на короткострокових цілях (у всьому прагнуть отримати негайні результати);

✓ **залежність** (сидять у соціальних мережах, грають в Інтернет-ігри, постійно розповідають про своє життя в блогах тощо);

✓ **фрагментарність** образного мислення (не виховані на книгах, а тому максимум, що вони можуть читати, це будь-які статті, найчастіше – міні-новини, формат твітів і статусів у соціальних мережах);

✓ **орієнтація на використання** (знають, чого хочуть і як це отримати, тому мають у своєму арсеналі десятки аргументів, які використовують, коли просять щось у батьків);

✓ **цінують чесність**, тому в соціальній мережі *відкриті* (багато хто живе у світі фантазій, але деякі пишуть правдиво та чесно, інколи – дуже відкрито, чим шокують старше покоління);

✓ **віртуальний світ на першому плані** (у виборі між особистою зустрічю та спілкуванням у кіберпросторі віддадуть перевагу другому способу);

✓ **техніку знають краще, ніж розуміють почуття людей** (запитують не у вчителів і батьків, а в Інтернеті, тому збільшується комунікативна відстань дітей від їхніх батьків і переривається ланцюг соціального наслідування, передавання досвіду);

✓ **розумні виконавці** (легко піддаються впливу).

Та між тим зарубіжні й вітчизняні психологи (А. Сапа, Г. Солдатова) говорять про розвиток специфічних психологічних особливостей [6], а саме:

- **гіперактивність** – діти з дефіцитом уваги та гіперактивністю. Їм важко довго залишатися зосередженими на чомусь одному, вони дуже непосидючі й тому розгалужені та гіперактивні. У таких дітей часто виникають проблеми з успішністю, хоча при цьому вони можуть бути обдарованими в певних сферах діяльності.

- **схильність до доклінічних форм аутизму**, спосіб взаємодії зі світом людей, які з дитинства занурені в себе й не здатні спілкуватися з іншими. Власне, це своєрідний захист від проблем сучасного життя, по суті – спосіб десоціалізації. Такі діти стають менш товариськими, живуть у віртуальному світі фантазій і поступово стають інтровертами.

- **сенсорна депривація**. Занурюючись в Інтернет, діти отримують менше сенсорних сигналів із навколишнього світу. Відчуття світу може стати менш чуттєвим: притуплюється сприйняття запахів, звуків реального світу, спостерігається спад здатності до співпереживання, емпатії.

- **побудова ідентичності**. Дитина насамперед активно експериментує зі своєю ідентичністю, пошуком

свого соціального «Я», освоюючи в Інтернеті різні соціальні ролі. Водночас спроби приміряти на себе різні маски можуть призвести до того, що ідентичність застрягне на стадії дифузної ідентичності – смутного, нестійкого уявлення про самого себе. У результаті може затягнутися процес самовизначення, переходу від дитинства до юності й далі.

Працюючи з такими дітьми ефективним методом, для реалізації вирішення діагностичних цілей, соціальної адаптації, корекції нормативно-ціннісної орієнтації, формування навичок взаємодії – є метод «Сендплей».

Використання пісочної терапії висвітлюють в своїх роботах: Н.Бережна, Т.Грабенко, Н.Дикань, Т.Зінкевич-Євстигнєєва, Н.Сакович, Н.Бережна та ін..

«Сендплей» – гра з піском, або юнгіанська пісочна терапія. Сьогодні «Сендплей» є повноцінною психоаналітичною технікою, яка надає необмежені можливості для організації інтегрованої діяльності підлітків та визнана у всьому світі. Гра з піском – є унікальним способом спілкування із світом і самим собою, який допомагає знімати внутрішнє напруження, відкривати нові шляхи розвитку та надавати підліткові можливість бути самим собою. Дає можливість моделювання середовища, що з одного боку підтримує механізм віртуального світу, з іншого надає можливість реального проживання та взаємодії в групі підлітків, в сім'ї, з учителями тощо.

Історія виникнення та становлення методу, описала Барбарою Тернер, одним з дослідників та практиків по роботі пісочного терапевта з дорослими та дітьми. Перша

професійна демонстрація техніки «Побудови світу» відбулася на клінічній конференції в Парижі в 1937 році. Представляла техніку дитячий лікар, засновниця Лондонського Інституту дитячої психології – Маргарет Ловенфельд. На тій конференції був присутній Карл Густав Юнг, швейцарський психіатр, засновник аналітичної психології, який побачив глибину можливостей даної техніки та зміг пояснити перенос внутрішнього на зовні. Пізніше К.Г.Юнг запропонував своїй учениці Дорі Калф дослідити та розширити техніку запропоновану Маргарет Ловенфельд.[5]

Засоби «Сендплей» дають можливість подати інформаційний матеріал «яскравим та візуальним». Кожен з учасників процесу стає супергероєм в своїй історії і це мотив для діяльності. Швидкий результат та можливість поділитись своїм результатом в своїх блогах та групах (роботу в пісочному полі можна фотографувати) – це ті маркери, що спрацьовують для сучасних підлітків.

Спостереженню за динамікою процесу в пісочному полі необхідно приділяти особливе значення. Під час спостереження відбувається постановка задач для корекції та розвитку особистості, соціально-комунікативних навичок, зміни світогляду підлітка та ціннісних орієнтацій.

Пісочна терапія дієвий та ефективний метод психологічної допомоги та розвитку як в індивідуальному форматі так і в груповому, та дозволяє легко і ефективно впроваджувати формування навичок соціальної взаємодії та різних видів відносин. Проживання різних соціальних ролей в пісочному полі, досвід соціальної практичної взаємодії, розвивати толерантності споглядати та поважати

світогляд іншого, надалі, допомагають реалізувати індивідуальний потенціал в повсякденному житті.

Список використаних джерел:

1. Грабенко Т.М., Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Практикум по песочной терапии.- СПб.: Речь, 2002. – 224с.
2. Грабенко Т.М., Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Чудеса на песке. - СПб.: Речь, 2008. – 340с.
3. Детская и подростковая психотерапия: учебник для бакалавриата и магистратуры/ под. ред. Е.В.Филипповой.- М.: Издательство Юрайт, 2016. – 430с.
4. Сакович Н.А. Технология игры в песок. Игры на мосту. – СПб.: Речь, 2006. – 176с.
5. Сапа А.В. Поколение Z – поколение эпохи ФГОС / А. В. Сапа // Инновационные проекты и программы в образовании.–2014. – №2. – С. 24–30.
6. Солдатова Г. Покоління Z : психолог розповіла, як Інтернет змінив сучасних дітей [Електронний ресурс] / Галина Солдатова. – Режим доступу : <https://ukr.media/science/272956/>
7. Тернер Б. Руководство по сендплей-терапии. – М.:Дипак, 2015.-648с.
8. Фельдштейн Д.И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте//Вопросы психологии.-2009. -№6.- С.12-16.

УДК 378:811.111

Ольга Кречик

*аспірантка Інституту психології
імені Г.С. Костюка
НАПН України*

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ МЕДИКО-
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДІТЕЙ-
ПОТЕРПІЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА**

Проблеми методології є головними для будь-якої науки, однак в теорії та практиці психологічної експертизи методології не приділяють належної уваги, за винятком наголошення на необхідності її розробки та фрагментарних дослідженнях [2, с.6; 5 с.196]. **Як свідчить аналіз літератури, проблема методології в медико-психологічній експертизі дітей-потерпілих також досліджена недостатньо.**

Особливістю сексуальних злочинів проти дітей є високий рівень їх латентності. Її наслідком є відсутність достатніх речових доказів в даній категорії кримінальних проваджень. Обвинувачення у подібних випадках базується на показах потерпілої дитини. Суттєве значення для оцінки таких показів слідством та судом відіграють результати психологічної експертизи, а саме експертна оцінка здатності малолітнього потерпілого розуміти характер та значення скоєних з ним дій та здатності давати про це відповідні покази [9, с.137]. Саме це й надає важливого значення методології експертної оцінки психологічних критеріїв безпорадного стану та спроможності давати відповідні покази у дітей-потерпілих від сексуального насильства у психологічній експертизі.

Вивчення наукових робіт присвячених цій проблематиці показує, що методологія психологічної експертної оцінки внутрішньої (особистісної) складової безпорадного стану неповнолітніх потерпілих вивчена недостатньо. Існує лише невелика кількість наукових робіт, в яких серед іншого розглядаються феномени, що мають значення у психологічній експертизі по оцінці безпорадного стану у дітей.

Так, Кудрявцев І.А. в своїх наукових працях відмічає, що центральне місце в експертній оцінці можливості неповнолітнього потерпілого розуміти характер та значення скоєних з ним дій та здійснювати опір займає дослідження характеру самооцінки неповнолітнього потерпілого та чинників, які формують його моральну свідомість. Дослідження ступеню сформованості у неповнолітнього таких важливих моральних якостей як почуття обов'язку, відповідальності, честі та достоїнства дозволяють надати оцінку його можливості розуміти характер та значення скоєних з ним дій та здійснювати опір. [3, с.339-340].

Сафуанов Ф.С., Коченов М.М. в своїх роботах описують залежність між рівнем психічного розвитку неповнолітнього потерпілого та сформованістю у нього здатності розуміти характер та значення скоєних з ним дій та здійснювати опір. Вони зазначають, що для малолітніх потерпілих, у віці 9-10 років, внаслідок фізіологічної вікової незрілості характерна сформованість такої здатності лише на рівні розуміння зовнішньої сторони скоєних з ними дій, без розуміння їх біологічного та соціального значення. Це говорить про неможливість дітей даної вікової групи розуміти характер та значення скоєних з ними дій та відповідно відсутність можливості чинити опір таким діям. У малолітніх потерпілих у віці старшому за 10-11 років та неповнолітніх необхідно досліджувати індивідуальну структуру пізнавальної діяльності, рівень особистісної зрілості, рівень обізнаності у статевих питаннях, самосвідомість. Саме така оцінка дозволить зробити висновок про повноцінність їх здатності

розуміти характер та значення дій злочинця. [2; 7, с. 164-167].

На даний час, в практиці психологічної експертизи по оцінці психологічних критеріїв безпорадного стану активно використовуються наукові розробки Ю.Л. Метеліци, який розробив концепцію рівнів розуміння потерпілим обставин скоєних з ним дій та регулятивні критерії для судово-психіатричної експертної оцінки здатності потерпілого з психічними розладами розуміти характер та значення скоєних з ним дій та здійснювати опір. З точки зору даної концепції про сформованість здатності до розуміння характеру та значення скоєних дій та можливості чинити опір свідчить можливість розуміння потерпілим обставин скоєних відносно нього дій на трьох рівнях: розуміння зовнішньої (фактичної) сторони скоєних дій, їх внутрішнього значення (розуміння біологічного значення статевих стосунків, яке базується на поінформованості у статевих питаннях) та розуміння їх соціального значення (здатність осмислити моральне значення злочину та його наслідки для честі та достоїнства).[6].

Отже, аналіз наукових робіт в галузі судово-психологічної та судово-психіатричної експертизи, узагальнення теоретичного та практичного досвіду, який стосується методології медико-психологічної експертизи дітей-потерпілих від сексуального насильства вказує на наявність суттєвих прогалин в методичних підходах до експертної оцінки психологічного критерію безпорадного стану у малолітніх та неповнолітніх потерпілих. Вирішення проблем в методології медико-психологічної

експертизи неповнолітніх потерпілих від сексуального насильства потребує подальшого дослідження віктимінологічних чинників та особливостей девіантної та делінквентної поведінки у дітей різних вікових груп, а також систематизації наявних у загальній та віковій психології теоретичних підходів та феноменологічних уявлень з метою використання в практиці експерта-психолога.

Список використаних джерел:

1. Каменсков М.Ю., Ткаченко А.А. Факторы виктимности у несовершеннолетних потерпевших – жертв сексуального насилия// Российский психиатрический журнал, М., 2014 – № 5, С. 52 – 61
2. Коченов М.М. Введение в судебно-психологическую экспертизу. 2014 – М., 1980. – 116 с.
3. Кудрявцев И. А. Комплексная судебная психологопсихиатрическая экспертиза: (науч.практ. руководство), – М.: Из-во Моск. У–та, 1999. – 497 с.
4. Максимова Н. Ю., Манілов І.Ф. Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін : монографія / [Максимова Н. Ю., Грись А. М., Манілов І. Ф. та ін.] ; – К.: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. – С. 145-178. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/712821/>
5. Мамайчук И. И. Методологические и методические проблемы судебно-психологической экспертизы // Вестник СПбГУ, Сер. 12., Вып. 3, 2011 – 342 с.
6. Метелица Ю.Л. Судебно-психиатрическая экспертиза потерпевших.- М.: Юридическая литература, 1990 – 208 с.
7. Сафуанов Ф.С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе: Научно-практическое пособие. – М.: Гардика, Смысл, 1998-192 с.
8. Охріменко І., Лузанова Г. Проблематика призначення судово-психологічних експертиз щодо потерпілих під час розслідування статевих злочинів// Підприємництво, господарство і право. Кримінальний процес і криміналістика. 2016 № 4. С.102-106.

9. Цымбал Е.И., Дьяченко А.П. Психолого-психиатрическая экспертиза малолетних потерпевших по делам о сексуальных преступлениях// Lex Russica. 2017. № 8 (129). С.136-146.

Ольга Максим

Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВАКУУМ ЯК ЧИННИК ДЕФОРМАЦІЇ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Люзія постійної бурхливої діяльності, поспіху та перевантаження сучасної людини важливими справами, є не чим іншим, як психологічним захистом від страху та нудьги, які притаманні екзистенційному вакууму. Екзистенційний вакуум – стан внутрішньої нудьги, апатії, цинізму, порожнечі, яку відчуває людина, що втратила всі цілі життя і не бачить сенсу свого існування. В. Франкл описував це як «переживання прірви», коли людина опиняється у безодні безглуздості існування, переживаючи серйозну екзистенційну кризу [2].

В екзистенційному вакуумі виявляється людина, яка заплуталася в цінностях або не знайшла їх. Цей стан особливо поширений у наші дні. Традиційні та усталені цінності швидко руйнуються, і не лише молодим, а й навченим життям людям часто не ясно, навіщо жити, чого прагнути, чого хотіти. Екзистенційний вакуум, пов'язаний із втратою смислоутворювальних цінностей, з нестачею сенсу життя, має значний негативний вплив на якість соціалізації особистості та часто веде до розвитку неврозів.

Оскільки цінності, за словами Франкла, притягують

людину, то наявність різного типу цінностей у тій чи іншій конкретній життєвій ситуації створює своєрідне поле сил, що впливає свідомість індивіда. Іншими словами, на практиці людині дуже часто доводиться хіба що «розриватися» між різними цінностями, що тягнуть її якщо не в протилежних, то в істотно відмінних напрямках. Тому людина, вважає Франкл, потребує механізму, який дозволяв би з усього різноманіття доступних індивіду цінностей вибрати щось одне - найпривабливіше.

І такий механізм у людини є – це її совість. Якщо розум потрібен людині передусім у тому, щоб визначити найбільш ефективне у тому чи іншого конкретної життєвої ситуації реальне дію, то совість - щоб виявляти найбільш цінне. При цьому остаточний вибір, якщо ці дві дії не збігаються, залишається за індивідом, який вільний вирішувати – прислухатися до голосу своєї совісті або проігнорувати його.

Цінність, що виділяється людиною в конкретній життєвій ситуації за допомогою совісті, Франкл називає змістом цієї ситуації. «Совість можна визначити як інтуїтивну можливість людини знаходити сенс ситуації. Оскільки цей зміст – щось унікальне, він не підпадає під загальний закон, і така інтуїтивна здатність, як совість, є єдиним засобом схоплювати смислові гештальти»

Дуже багато людей пізнають цей вакуум в той чи інший момент свого життя з різних причин та приводів. Він виникає в результаті втрати інстинктів, які гарантують безпеку живого організму в навколишньому світі, та втрати традицій, на яких колись ґрунтувалося життя людини, сучасні ж цінності, традиції не можуть вказати

людині певний шлях. Ще кілька десятиліть тому, дотримуючись традицій, індивід мав зразок життя, в якому завжди була присутня мета. Зараз же ні традиції, ні цінності вже не є для людини конкретним орієнтиром. Дезорієнтована, вона не може приймати тверді однозначні рішення, бути впевненою у їх правоті, ці повсякчасні суперечності між різними цінностями призводять до неможливості володіти сенсом свого життя. З нашої точки зору, до екзистенційного вакууму призводить недорозвиток функції прогнозу, невміння людини самостійно ставити перед собою мету та підпорядковувати життя її досягненню, грамотно планувати своє майбутнє, співвідносити проміжні результати, вносити правки, зважаючи на зміни реальних умов та можливостей.

Екзистенційний вакуум ще називають нооневрозом, але корінь його не в психологічних комплексах і психічних травмах, а в духовних проблемах, моральних конфліктах, екзистенційних кризах. Нажаль він може призвести до серйозних психічних захворювань, і навіть у незагостреному стані доволі негативно позначається на соціальному житті людини. Порожнеча часто прагне заповнення, однак, самостійно, вона заповнюється далеко не тим, чим би було б варто. Шукаючи захисту, люди повертають в бік конформізму, редукаціонізму, фанатизму, тоталітаризму, іноді й фанатизму, але, як будь-який «-ізм»,-изм», не є ні станом, ні здоровим шляхом розвитку ні для особистості, ні для соціуму. Здорові та повноцінні цілі, прагнення, цінності і смисли замінюються фальшивими. [2] Відбувається це досить примітивним чином: людина починає захоплюватися алкоголем, наркотиками, у деяких

людей це проявляється в крайніх стадіях трудоголізму, а де-хто прагне полоскотати нерви, щоб відчути себе живим, ставлячи під загрозу все, що у нього є. Намагання заткнути екзистенційний вакуум призводить до виникнення залежності від того, чим його намагаються заповнити.

Людство у своєму прагненні уникнути дискомфорту та страхів вдається до різноманітних форм, способів та психологічних захистів. Одним із них є переконання про те, що жити треба тут і тепер, що цінність життя полягає тільки в сьогоднішньому дні, теперішньому моменті. Популярним став останнім часом вислів: «Коли ти сумуєш, то знаходишся у минулому, коли тривожишся, то перебуваєш у майбутньому, а коли відчуваєшся щасливим і спокійним, тоді ти – тут і тепер», – відображає прагнення людиною душевного комфорту, бажання уникнути тривоги, пов'язаної з невідомим майбутнім.

Для більшості ж сучасних людей віднедавна «ефективними ліками» для полегшення психологічного дискомфорту в умовах екзистенційного вакууму стали гаджети. З їхньою допомогою люди відволікаються від нав'язливого тривожного стану за своє майбутнє, спілкуються, розважаються, вчать новому чи роблять щось звичне для себе. Яскраве, красиве, наповнене інтересом, приємними емоціями, динамікою життя притягує та захоплює, людина все більше поринає в той привабливий для неї світ, полишаючи важку, нудну, некомфортну реальність. На перший погляд, складається враження повної зайнятості та активного поступального розвитку, маленькі діти значно швидше дорослих освоюють комп'ютерні програми, стрімко здобувають

навички керування гаджетами і т.п.. Можна сказати, сучасні діти вже живуть у віртуальному просторі: там вони вчаться – тепер і школи періодично запроваджують дистанційну форму навчання; розвиваються, спостерігаючи спеціальний відеоконтент; граються – комп’ютерні ігри практично витіснили живі індивідуальні та групові розваги, спілкуються один з одним з допомогою екранів, навіть перебуваючи у той же час в одній і тій же кімнаті. Молоді люди користуються гаджетами повсякчас – по 12–15 годин на добу, витрачаючи на це левову долю свого життя, і навіть спеціалістам не зрозуміло чи це відхилення від норми чи новий спосіб життя «homo sapiens» Але ми називаємо це залежністю, тому що, що як і будь-яка залежність, такий спосіб життя має негативні наслідки не тільки для здоров’я, в цілому, але й для мозку та психіки, найбільше. Сучасна нейропсихологія активно досліджує порушення психічних процесів, спричинені тривалою щоденною взаємодією з гаджетами, «життям» у віртуальній реальності. За останні роки з’явилися загальноновизнані поняття інформаційної псевдодибільності та цифрового аутизму. Як і за будь якої залежності увесь цей патологічний процес не має під собою ніяких генетичних передумов, усе це відбувається із від початку здоровим мозком. Якщо раніше порушення психічних процесів спостерігалось у відносно незначної частини населення. Як правило, це були органічні ураження мозку за рахунок генетичних патологій чи хвороб раннього розвитку, то тепер це ці порушення набувають масового характеру в результаті гаджетозалежності переважної частини людей. Однак, найбільша її небезпека в тому, що

вона загрожує більшості молодих людей, які тільки мають доступ до інтернету, а сучасне життя без нього вже не можна собі уявити.

За яскраве захоплююче «життя», без нудьги та дискомфорту людина платить порушеннями, викривленнями, недорозвитком функцій найважливіших психічних процесів: розумової працездатності, уваги, пам'яті, мислення, особистісних структур. Адже постійне перебування перед екраном ізолює так звану дефолт-систему і постійно стимулює роботу мережі визначення значимості та центральну виконавчу мережу – систем, здатних поглинати величезний обсяг інформації [1]. Поглинання інформації в небачених раніше обсягах відбувається без обробки, аналізу, систематизації, таким чином вона не накопичується тривалого зберігання, а проходить транзитом в нікуди, в підсвідомість? Виникає питання: яка ж тоді цінність здобутих знань, для чого витрачається скільки часу, енергії, якщо мозок працює вхолосту? В нових умовах довготривала пам'ять стає непотрібною через існування віртуальних сховищ інформації. Таким чином потреба у розвитку пам'яті перестає бути актуальною. Цінним стає не досвід, а швидка наочність. В сучасному світі цінується швидкість реакцій, здатність виконувати кілька дій одночасно, швидке переключення між задачами. А це, в свою чергу, призводить до того, що освічені та досвідчені люди перестають цінуватися в суспільстві, вони програють у конкурентній боротьбі та стають баластом у спільноті. Люди поступово перестають бути цінністю, їхні функції значно успішніше виконує штучний інтелект. В свою

чергу, це призводить до зміни традиційної взаємодії в соціумі, недорозвитку чи деградації його соціального інтелекту та самоізоляції індивіда.

Ізоляція – це також один із варіантів життя тут і тепер. Щоправда подібне життя, як показав досвід карантину, пов'язаного з пандемією коронавірусу, за деякий час не тільки не позбавляє людину тривоги за майбутнє, а навпаки підсилює її. Це спосіб короткочасного виживання, він нагадує інстинктивну реакцію тварин – завмирання у відповідь на загрозу смерті, але він має бути короткочасним, тому що в такому стані швидко вичерпуються ресурси людини. І якщо фізичні сили можна поповнювати з допомогою доставки продуктів та інших необхідних товарів, фізичних вправ, то психологічні сили людина підтримує у здоровій взаємодії з іншими, реальних подорожах, улюблений роботі. Виснаження та дефіцит психічних ресурсів призводить до поступового регресу та деградації людини. В результаті карантину цивілізоване, адаптуючись до нових умов, людське суспільство пішло на новий виток інтернет-залежності, переносячи в мережу усю роботу та придумуючи нові види заробітку, які можливо реалізувати через інтернет. Тепер перебування в мережі протягом тривалого часу отримало виправдання та офіційний визнання способу людини працювати та самореалізуватися, тим самим люди ще більше посилили свою залежність від мережі.

Застосовуючи метафору, можна сказати, що людство потрапило в павутину інтернет-залежності, яку само ж для себе і сплело. Інтернет-залежність – це пастка для сучасних людей, куди вони потрапляють, не

усвідомлюючи загрози для себе та майбутнього своїх дітей. Франкл виділяє три роду цінностей, які можуть заповнити екзистенційний вакуум і надати життю того чи іншого змісту. Першу групу цінностей, що реалізуються у продуктивній творчій діяльності, він називає творчими [3, с. 173]. Другу групу, до якої входять, наприклад, благоговіння перед природою, її красою, витворами мистецтва та подібним, він називає цінностями переживання. І, нарешті, до третьої групи включаються цінності спілкування, які показують, наскільки людина відбулася як людина. Це цінності самої людяності, гуманізму, порозуміння між людьми.

Список використаних джерел:

1. А. Курпатов. Четвертая мировая война. Інтернет-ресурс: <https://www.livelib.ru/book/1002142858-chetvertaya-mirovaya-vojna-buduschee-uzhe-gyadom-andrej-kurpatov>
2. В. Франкл. Людина в пошуках справжнього сенсу. Інтернет-ресурс: https://www.yakaboo.ua/ua/book_publisher/view/Knizhnyj_klub_Klub_semejnogo_dosuga/
3. Интернет-зависимость в медицинской парадигме // Интернет-зависимость: психологическая природа и динамика развития / ред.-сост. А.Е. Войскунский. М., -2009.- 279 с.

УДК 159.9:316.4

Наталія Максимова

Юлія Красілова

*Київський національний
університет імені Тараса Шевченка*

ОПТИМІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ ПРОБАЦІЇ

Внаслідок гуманізації кримінальної політики держави змінюється система судочинства в бік надання переваги альтернативним видам покарання, тим, які не пов'язані з позбавленням волі. Такий вид покарань дозволяє уникнути соціальної ізоляції людини, втрати нею позитивних соціальних зв'язків. Особливого значення заміна позбавлення волі на пробацію набуває в тому разі, якщо йдеться про неповнолітніх. Основними етапами роботи з неповнолітнім, засудженим до альтернативних покарань, є: вивчення його особистості, визначення заходів та прийомів соціально-педагогічного впливу на неповнолітнього, його соціально-педагогічний супровід. Разом з цим, зміст, методи і форми такої роботи ще розроблені не достатньо.

Метою дослідження було визначити зміст, форми і методи соціально-педагогічної діяльності в процесі ресоціалізації неповнолітніх засуджених.

Емпірична частина включала онлайн-опитування працівників служб пробації, щодо соціально-педагогічної складової ресоціалізації неповнолітніх засуджених.

Поняття "ресоціалізація" включає в себе ряд складових: відновлення і розвиток соціально-корисних та соціальних зв'язків, як у період відбування покарання так і після звільнення; формування законослухняної поведінки; розвиток соціально-корисних якостей особистості.

Зауважимо, що процес ресоціалізації реалізується в межах служби пробації. В 2015 році набрав чинності закон України "Про пробацію". Служба пробації спрямована на забезпечення неповнолітніх умовами нормального фізичного та психічного розвитку, профілактику

агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків [1]. Пробація – система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого. Метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності.

За «Типовим положенням про сектор ювенальної пробації» фахівці з питань соціальної роботи із підлітками мають організовувати та проводити заходи соціально-виховної роботи з неповнолітніми особами відповідно до індивідуального плану роботи і визначених соціальних потреб; розробляти програми роботи з неповнолітніми особами, спрямовані на вирішення спеціальних потреб, у тому числі на мотивацію до позитивних змін у поведінці, подолання агресії та керування емоціями, навчання життєвим навичкам, розвиток соціально-психологічної компетентності та почуття емпатії; організовувати заходи, спрямовані на забезпечення корисного дозвілля неповнолітніх осіб [4].

Теоретичні підходи до визначення ефективної моделі системи ресоціалізації засуджених неповнолітніх, включали й розгляд досвіду інших країн. Системи ресоціалізації, що існують, характеризуються як інституціалізацією установ для неповнолітніх, так і відмовою від таких спеціальних установ. В деяких країнах

організовані спеціальні закриті установи для підлітків правопорушників (США, Канада, Франція, Китай), інші стрімко відмовляються від них, відкриваючи центри денного перебування, організують комплексну допомогу родині підлітка (країни Скандинавії, Нідерланди, Німеччина) [5, с.141].

Метод опитування показав наступні результати: за блоком «Вивчення психологічних особливостей неповнолітніх правопорушників» на питання «Хто із фахівців готує досудову доповідь щодо особистості неповнолітніх?» – 71% респондентів зазначили, що досудову доповідь щодо особистості неповнолітніх готує інспектор, 18% вказали, що досудову доповідь готує інспектор у співпраці з психологом і лише 11% респондентів зазначають, що саме соціальний працівник готує досудову доповідь щодо особистості неповнолітніх у їх установі.

Другий блок, щодо організації та проведення заходів соціально-виховної роботи з неповнолітніми особами та розробкою програми роботи з кожним з них та їх батьками показав: 79% респондентів зазначили, що в їх установах це робить інспектор; 16% фахівців відзначили, що в їх установі цим питанням займається соціальний працівник, а інші 5% опитаних вважають, що ці заходи можуть організовуватись будь-яким фахівцем служби пробації. Щодо організації корисного дозвілля 57% респондентів зазначили, що у їх організації цим займається начальник відділу, 28% вважає, що цю діяльність потрібно виконувати «кожному фахівцю служби пробації у взаємодії один з одним для досягання високого рівня

заохочення» і 15% визначили, що фахівець з питань соціальної роботи має це реалізовувати.

Отже, можна зробити висновок, що в переважній більшості організацією заходів, що формують мотивацію до позитивних змін неповнолітніх засуджених займається фахівець, який немає освіти з фаху соціальна робота або психологічної. Проте, респонденти вважають, що у процесі ресоціалізації неповнолітніх засуджених активну участь має брати фахівець із соціальної роботи та соціальної педагогіки, оскільки вони більше розуміються в особливостях підліткового віку.

Список використаних джерел:

- 1 Закон України «Про пробацію» № 13-ВР (2015).
- 2 Кутепов, М. Ю. (2020). Виправлення та ресоціалізація засуджених неповнолітніх: шляхи вдосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2020. С. 222–226.
- 3 Максимова, Н. Ю., Красілова Ю. М. Захист прав неповнолітніх засуджених: ресоціалізаційний потенціал. *Вісник пенітенціарної асоціації України: наук. журнал*, (Вип. I (11)), 2020. С. 81–89
- 4 Наказ Міністерства Юстиції України № 2649/5 «Про затвердження Типового положення про уповноважений орган з питань пробації та Типового положення про сектор ювенальної пробації» від 18.08.2017р.
- 5 Чепіга, Л. П. Соціальна робота з неповнолітніми правопорушниками за кордоном. *Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф.* (Харків, 10 квіт. 2015 р.). ХНУВС, 2015. С. 140–142.
- 6 Швалб, Ю. М. Ресоціалізація особистості як завдання соціально-психологічної практики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Психологія. Педагогіка. Соціальна робота*, (№ 6), 2013. С. 78–81.

МУЛЬТИМОДАЛЬНОЕ СУГГЕСТИВНОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ: ОСОБЕННОСТИ СТРАТЕГИИ

Мультимодальное суггестивное воздействие представляет собой комплексную систему психотерапевтической помощи людям с различными психическими и поведенческими расстройствами. Теоретическое обоснование такой формы воздействия наиболее полно разработано в рамках Мультимодальной суггестивной психотерапии (МСП). В тематических публикациях уже были представлены основные положения, процессуальные модели, методический арсенал и результаты практического использования МСП [1-3]. В настоящее время возникла необходимость выделить особенности стратегии мультимодального суггестивного психотерапевтического воздействия. Актуальность исследований стратегии мультимодального суггестивного психотерапевтического воздействия обусловлена насущной необходимостью модификации традиционных методов суггестивной психотерапии и приведением их в соответствие с современными воззрениями на природу психических феноменов.

Мультимодальная суггестивная психотерапия (МСП) представляет собой синтетическую систему психотерапевтического вспоможения. В МСП творчески

переработаны идеи и принципы суггестивной, когнитивно-поведенческой и традиционной отечественной патогенетической психотерапии. Все это отражается и на особенностях стратегии МСП. В процессе психотерапии соприкосновение с проблемой случается всегда в «сейчас», т.е. в данный конкретный момент времени. В связи с этим возникает необходимость учитывать, по возможности, все, что оказывает влияние на «сейчас» клиента. Иными словами необходимо определить те модальности психотерапевтического воздействия, которые в наибольшей степени влияют на выбор той или иной конкретной психотерапевтической стратегии.

Для выделения модальностей психотерапевтического воздействия был проведен анализ материалов психотерапевтических сессий с людьми, страдающими на невротические, связанные со стрессом и соматоформные расстройства. Было проанализировано более пятисот дневников, анкет, стенограмм встреч и аудиозаписей психотерапевтических сеансов. Проведенные исследования позволили выделить следующие модальности суггестивного психотерапевтического воздействия: «психический статус», «когнитивные процессы», «состояние сомы», «рефлекторные побуждения-действия», «актуальные потребности», «стратегии преодоления». Далее представлен краткий обзор выделенных модальностей и стратегической направленности психотерапевтического суггестивного воздействия.

«Психический статус» – общая характеристика всего, что имеет отношение к адекватности клиента ситуации и

месту. Направленность суггестивного воздействия в этой модальности зависит от показателей психического статуса клиента. При расстройствах требующих специальной психиатрической помощи, внушение направлено на ситуативную стабилизацию эмоциональных реакций клиента и формирование у него готовности к общению с психиатром и согласию на возможную медикаментозную коррекцию. В остальных случаях терапевтическое внушение направлено на провокацию и последующее снижение аффективных реакций, а также формирование убеждения в необходимости освоения методов психической саморегуляции.

«Когнитивные процессы» – это все, что связано с непосредственной продукцией мышления. Мысли, убеждения, образы, способы обработки информации составляют основу этого блока феноменов, что и определяет направленность суггестивного воздействия. Основным интересом здесь представляются всевозможные неадаптивные мысли и убеждения, а также их структурно оформленные ансамбли вплоть до неадаптивных мировоззренческих установок и, в целом, патогенной «картины мира».

Направленность суггестивного воздействия в этой модальности наиболее разнообразна. Первым делом внушается принципиальная возможность улучшить состояние клиента. Следующий шаг – предложение психологической легенды, позволяющей клиенту увидеть понятную, приемлемую для него, причинно-следственную связь между проблемой и обстоятельствами его жизни. После, внушаются адаптогенные мировоззренческие идеи-

принципы (непрерывной изменчивости, взаимосвязи, относительности, необратимости, самоорганизации, динамического равновесия) и, закономерно следующие из них правила жизнедеятельности. Следом идут различные инструментальные внушения, в рамках метода психотерапевтической конфронтационной суггестии. Кроме того, на протяжении сессий, в фоновом режиме постоянно осуществляется внушение традиционных общих психотерапевтических идей креативности, самостоятельности, самодостаточности.

«Состояние сомы» – любая значимая для данной конкретной психотерапевтической работы информация о физиологическом состоянии клиента. Прямое либо опосредованное воздействие на физиологические процессы является, порой, более приоритетным по сравнению с психологическим воздействием. Иными словами, любая психологическая помощь будет частичной и нестойкой без одновременного обязательного «оздоровления» клиента. Эта идея становится обязательной частью психотерапевтического внушения. Реализуется она через систематическое внушение необходимости поиска персонально идеального стиля жизни (ПИСЖ) для данного конкретного человека.

«Рефлекторные побуждения-действия» – это все, что имеет отношение к мало осознаваемым побуждениям, влечениям, реакциям, импульсивным действиям и поступкам. В МСП инстинкты рассматриваются как база, на которую наслаивается весь последующий «условнорефлекторный репертуар» человека и связанные с ним проблемы. Психотерапевтическое внушение позволяет

в относительно короткое время вернуть клиенту понимание важности инстинктивных побуждений и действий, а, также, лишь частичной возможности их контроля.

К рефлекторным побуждениям-действиям относятся, также, и всевозможные патогенные привычки. Негативные привычки, в большинстве случаев охотно признаются клиентом. Очень удобно, с помощью соответствующего внушения, связывать «психотерапию вредных привычек» с решением основной проблемы. «Психотерапия вредных привычек» может служить некой завесой, позволяющим незаметно подбираться к неадаптивным когнитивным образованиям, которые подпитывают патогенную картину мира. Наиболее универсальным и эффективным психотерапевтическим внушением является просветительская физиологическая легенда, которая опирается на общеизвестные постулаты учения об условных рефлексах И.П. Павлова.

«Актуальные потребности» – все то, что традиционно относится к базовым потребностям человека. Наличие неудовлетворенности жизнью в отдельных ее проявлениях или в целом, во многом определяет и круг проблем, предъявляемых клиентом психотерапевту. Все что требует изменения или, находится в дефиците, вполне можно представить в виде некоей «актуальной неудовлетворенности». Когда выявлено то, чего недостает, сразу же задается и направленность суггестивного воздействия. В МСП обычно используется комплексное суггестивное программирование, которое представляет собой внушение последовательности действий, ведущих к

удовлетворению актуальной потребности социально приемлемыми способами.

«Стратегии преодоления» – это все осознаваемые или неосознаваемые способы, приемы и стратегии, которые использует клиент для стабилизации своего психического состояния, разрешения различных проблемных ситуаций и получения желаемого. При работе с патогенными психологическими защитами, суггестивное воздействие направлено на их «разрыхление» и срыв. Одновременно, с помощью внушения задается стабилизирующая альтернатива, для предупреждения развития у клиента, травмирующего дистресса. Схожим образом осуществляется и проработка деструктивных стратегий совладания.

Проведенные исследования позволяют утверждать, что к специфическим внушениям, используемым в Мультимодальной суггестивной психотерапии, следует отнести внушение идеи персонально идеального стиля жизни. Основой персонально идеального стиля жизни является адаптивное мышление. В основе адаптивного мышления лежат базовые мировоззренческие идеи-принципы непрерывной изменчивости, взаимосвязи, относительности, необратимости, самоорганизации, динамического равновесия. Данные идеи-принципы позволяют формировать максимально адаптивную «картину мира» и выбирать наиболее эффективные формы реагирования и поведения в конкретных ситуациях. Показано, что на каждом психотерапевтическом сеансе необходимо осуществлять оценку ведущих модальностей суггестивного психотерапевтического воздействия. На

основе этой оценки определяется «профиль проблемы» и область ближайшего возможного развития клиента. Данный профиль задает локальную стратегию работы на каждом конкретном психотерапевтическом сеансе. Усреднение множества локальных «профилей проблемы», позволяет определить общую стратегию мультимодального суггестивного психотерапевтического воздействия.

Литература:

1. Манилов И.Ф. Некоторые особенности суггестивной коррекции «картины мира» / И.Ф. Манилов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2017. Вип. 3, Т. 1 – С. 209–213.

2. Манилов И.Ф. О методах мультимодальной суггестивной психотерапии / И.Ф. Манилов // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. – Вип. 38. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. – С. 281–292.

3. Манилов И.Ф. О психотерапевтическом персонально идеальном стиле жизни / И.Ф. Манилов // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Вип. 39. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. – С. 146–156.

УДК 159.99

Некіз Тетяна

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНО-ЦІННІСНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Юнацтво в сучасний період соціально-економічних та політичних змін у нашій державі опинилося в умовах

переосмислення ціннісної сфери особистості та нестабільності процесів формування суспільної свідомості. Інтенсивно змінюються також соціальні вимоги, які суттєво впливають на прийняття рішень, які лежать в основі морального вибору особистості та ставлення до моральних норм в цілому. З ускладненням життєдіяльності в юнацькому віці відбуваються кількісне розширення діапазону соціальних ролей та інтересів, їх якісні зміни. У сучасний період суспільного розвитку на юнацькому віковому етапі з'являється все більше дорослих соціальних ролей, що потребує більшою мірою самостійності та відповідальності у прийнятті майбутніх рішень. О.І. Власова, наголошує, що період юності характеризується як початок «дорослого» етапу розвитку моральної сфери особистості. Після закінчення періоду запозичувань і некритичного засвоювання моральних критеріїв особистість переходить до організації власної поведінки у відповідності зі свідомо виробленими моральними принципами, переконаннями та усвідомленням морального обов'язку, тому соціально-економічні та політичні умови у країні такі важливі на даному етапі розвитку. У цей час відбувається активне становлення свідомої регуляції поведінки на основі розуміння морального обов'язку (роблю так, бо — це поведінка, гідна зрілої особистості). Основна риса юнацького етапу морального розвитку особистості полягає в прагненні юнака зрозуміти найзагальніші закони поведінки людей, дійти до самої суті моральності й на цій основі виробити власні моральні критерії, норми та принципи. При цьому юнак намагається знайти універсальні закони, які є правильними на всі

випадки життя. Тобто, у нього виникає бажання переконатися в правильності самих правил людського співіснування. На підставі цього цей вік у психології називають періодом переоцінки цінностей [2]. З метою подолання особистісної невизначеності людина в юнацькому віці намагається узагальнювати теоретичні, науково доведені погляди на моральність і перетворювати їх на власну систему норм та правил моралі. Внаслідок значущості морального знання для людини цього віку її прагнення до самостійності й через недостатність життєвого досвіду такі системи виконують роль заміників власного світогляду, змістової сторони моральної саморегуляції особистості в юнацькому віці. Певна абстрактність моральних принципів чи понять, неможливість безпосередньо застосовувати їх на практиці часто стають причиною життєвих розчарувань молоді, коли життя здається далеким від досконалості або негідним високих принципів. У зв'язку з цим основними завданнями морального виховання в такий час є допомога молодій людині побачити прояви найважливіших моральних принципів у реальній практиці людських відносин. Великого значення тут набувають конкретні обставини життєдіяльності молодої людини, особливості моральних установок її безпосереднього оточення, приклади поведінки інших людей, загальна атмосфера в суспільстві, власний досвід моральної активності, особистісні здобутки та втрати на цьому шляху. Все вище зазначене має безпосередній вплив на формування особливостей морально-ціннісної сфери розвитку особистості. І лише на основі цього досвіду,

людина стає дійсно моральною, соціально зрілою особистістю [2]. Складність морально-ціннісного розвитку особистості в юнацькому віці обумовлена низкою фундаментальних соціально-економічних змін в сучасному суспільстві. По-перше, процеси наростаючої глобалізації вимагають активної взаємодії і діалогу представників різних культур, для кожної з яких характерна своя система цінностей і світогляду. По-друге, відбувається трансформація соціальних відносин від традиційного колективізму до все більш наростаючого індивідуалізму. Ціннісний розлом, який стався близько 20 років тому, так і не подолав на основі нової системи моралі і цінностей, що консолідує суспільство. Більш того, можна говорити про існування протилежних систем моральних цінностей. Це значно ускладнює вирішення ключового завдання розвитку юнацького віку - завдання побудови системи морально-ціннісних установок і світогляду (Р. Хевігхерст, Е. Еріксон). Самовизначення і здійснення життєвих виборів заснований на орієнтуванні молоді в системі цінностей, що відображають найважливіші пріоритети життєдіяльності людини [1]. По праву провідне місце в психології морального розвитку займає концепція розвитку моральної свідомості, розроблена в працях Ж. Піаже і Л. Кольберга. Тут у фокусі уваги опиняються моральні судження і моральне мислення, які виступають критерієм рівня розвитку моральної свідомості. Історично перший нормативний когнітивний підхід заклав основу експериментального вивчення розвитку моральної свідомості. Ідеї Ж. Піаже про вирішальну роль інтелекту в розвитку моральної свідомості дитини отримали

продовження в концепції Л. Кольберга, який розглядає стадії морального розвитку людини відповідно до зміни когнітивних здібностей дітей та їх соціального досвіду [3]. Важливою складовою формування морально-ціннісної складової є розуміння та ставлення юнаків до моральних норм у сучасному суспільстві. Моральні норми представляють собою вищий рівень регуляції, заснований на принципах справедливості і турботі про інших людей. Найважливішими нормами морального аспекту є вимоги фізичної безпеки і збереження життя і здоров'я людей; справедливості, заснованої на рівності розподілу прав і привілеїв і їх компенсації; не нанесення психічної шкоди та надання допомоги нужденним [4]. Ці норми загальноприйняті, обов'язкові для всіх і запропоновані для виконання в будь-якому суспільстві. Конвенціональні норми регулюють способи поведінки людини в суспільстві (правила поведінки в школі на уроках і перервах, етикет, приписи щодо одягу, їжі, відносин між статями), культурно-специфічні для суспільства і окремих соціальних груп. Персональні норми, що встановлюються особистістю, визначають індивідуальну поведінку, особливості міжособистісної взаємодії і співпраці. Вікова динаміка виступає як рух від вироблення персональних норм до виділення і засвоєння конвенціональних, і, нарешті, моральних норм. Уже в молодшому шкільному віці діти починають розрізняти ці три групи норм, визнаючи їх різну важливість і обов'язковість для виконання, але ієрархізація і визнання верховенства моральних норм встановлюється тільки в підлітковому віці і продовжується у юнацькому [6]. Засвоєння

моральних норм відбувається в діяльності через їх усвідомлення, свідоме прийняття, переживання, набуття особистісних смислів. Моральна норма як кристалізація соціокультурного морального досвіду не тільки втілює імператив морального вчинку, але і дасть його обґрунтування на основі принципу справедливості або принципу турботи, які визначаються соціокультурним історичним досвідом, громадським ціннісним свідомістю, сформованою практикою соціальної взаємодії і співпраці, типом культури в діапазоні від колективистического до індивідуалістичного полюса (Г. К. Тріандіс) [5]. Отже, юнацький вік є вирішальним у процесі становлення особистості та розвитку її морально-ціннісного аспекту. Вплив на сприйняття світу юнаками і дівчатами має той соціальний простір (мікросоціум, мезосоціум і макросоціум), в якому вони живуть. Сім'я залишається тим мікросоціумом, де юнаки та дівчата себе почувають найбільш спокійно і впевнено, де обговорюються життєві перспективи, головним чином – професійні. Велике значення для розвитку особистості в юнацькому віці має спілкування з однолітками – це специфічний канал інформації, особливий вид міжособистісних відносин, а також один з видів емоційного контакту.

Список використаних джерел:

1. Молчанов С. В. Розвиток морально-ціннісної орієнтації особистості як функція соціальної ситуації розвитку в підлітковому і юнацькому віці: дис канд. психол. наук. М., 2005
2. Педагогічна психологія: навчальний-методичний посібник – Власова О.І. 2005
3. Kohlberg L. Essays on moral development. Vol. II: The Psychology of Moral Development. San Francisco: Harper & Row. 1984

4. Nucci L. The development of personal concepts: A domain distinct from moral or societal concept // Child Development. 1981. Vol. 52. P. 114-121
5. Triandis H. C. The Analysis of Subjective Culture / H. C. Triandis. – New York : John Wiley, 1990.
6. Turiel E., Killen M., Helwig C. Morality: Its structure, functions and vagaries // The Emergence of Morality in Young Children / Edited by J. Kagan, S. Lamb. Chicago: Chicago University Press, 1987. P. 155-243; Turiel E. The development of social knowledge: Morality and convention. Cambridge, 1983

Павлюк Марія Михайлівна

доктор психологічних наук, професор

Шапіро Ілля Григорович

магістр психології, Міжрегіональна Академія управління персоналом (Навчально-науковий Інститут міжнародних відносин та соціальних наук)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА З ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ У ТРУДОВОМУ КОЛЕКТИВІ

Значимість соціально-психологічного клімату визначається тим, що він здатний виступати як фактор ефективності тих чи інших соціальних явищ і процесів, служити показником як їх стану, так і їх змін під впливом соціального й науково-технічного прогресу. Соціально-психологічний клімат виступає також як поліфункціональний показник рівня психологічної готовності людини до діяльності, заходи психологічної ефективності цієї діяльності, рівня психічного потенціалу особистості і колективу, масштабу і глибини бар'єрів, що лежать на шляху реалізації психологічних резервів колективу.

Дослідження соціально-психологічного клімату проводилось у трудовому колективі СК «АХА Страхування».

Мета дослідження – на основі проведеного дослідження соціально-психологічного клімату організації визначити особливості діяльності психолога з його покращення.

Важливу роль в оптимізації соціально-психологічного клімату відіграє психолог. В цьому напрямі діяльності практичний психолог має виконувати такі функції:

- ◆ Психодіагностична функція – передбачає володіння методами психологічного дослідження соціально-психологічного клімату в компанії. Головне завдання – оцінювати психологію і поведінку персоналу, давати їм кваліфіковану психологічну характеристику, спираючись на достовірні та надійні дані, отримані в процесі психологічного обстеження.
- ◆ Психопрофілактична функція – пов’язана з вирішенням завдань запобіжного характеру. Психолог, зайнятий профілактичною роботою з оптимізації соціально-психологічного клімату в компанії, повинен передбачати причини виникнення конфліктів, вміти вчасно їм запобігти. Також повинен знати психологічні недоліки членів колективу, володіти інформацією про психологічну несумісність співробітників.
- ◆ Психологічна корекція – передбачає прямий вплив психолога на колектив з метою виправлення наявних недоліків, зміни психології колективу чи поведінки, що буде сприяти позитивному клімату в колективах компанії. Тут психолог повинен професійно володіти методами психокорекції: психотерапією, соціально-психологічним тренінгом, аутотренінгом, певними прийомами, що застосовуються у техніці гіпнотичного

навіювання, а також бути спроможним впливати на людину.

- ◆ Психологопросвітницька функція – психологічна обізнаність персоналу компанії. Знання психології значно полегшує роботу персоналу, аі також сприяє духовній гармонії.

Тепер визначимо основні напрями роботи психолога щодо покращення соціально-психологічного клімату у трудовому колективі СК «АХА Страхування»:

1. Постійне вивчення соціально-психологічного клімату в колективі (діагностика, дослідження).
2. Удосконалення процесу підбору, розстановки, виховання кадрів, комплектування колективу з урахуванням соціально-психологічної, психофізіологічної сумісності людей.
3. Гнучке регулювання взаємин у колективі. Усунення протиріч між діловими та особистими стосунками в системі міжособистісних взаємин.
4. Удосконалення стилю керівництва з врахуванням особливостей колективу. Оволодіння керівником стилем співробітництва.
5. Створення умов для розкриття таі реалізації творчого потенціалу співробітників.
6. Участь у створенні адекватної системи мотивації.
7. Впровадження групових форм роботи (тренінгів, бесід, ділових ігор).

Діагностика трудового колективу СК «АХА Страхування» показала, що виникає необхідність посилити показники міжособистісних взаємин за такими значеннями, як: колективізм, згуртованість, відкритість.

Діяльність психолога зі гармонізації міжособистих взаємин може проявлятися через різні форми роботи. Наприклад, запровадження проведення групових

дискусій – в них повинні брати участь усі члени колективу. Для того, щоб дискусія була досить ефективною, необхідно вже на початку чітко визначити її мету. Вона може бути різною – від простого обміну думками з будь-якого питання до прийняття і реалізації складного рішення.

Методі групової дискусії для прийняття оптимальних рішень особливо корисний при обговоренні питань, з яких не існує єдиної думки і не може бути єдино правильного міркування. Зміст колективного обговорення таких питань полягає не в тому, щоб з'ясувати суть питання і його можливе вирішення, оцінити і зважити їх. Головне ж у дискусіях те, що члени колективу вчать логічно міркувати, викладати та відстоювати свою думку, переконувати та слухати інших, тобто навчаються ефективній особистій і діловій взаємодії.

Психологічно правильна орієнтація групової дискусії включає кілька послідовних етапів роботи:

1. Формулювання та уточнення сутності питання, що обговорюється.
2. Висловлення альтернативних ідей щодо шляхів та способів вирішення поставленого питання.
3. Обговорення гідності та недоліків кожної з пропозицій, які надійшли на попередньому етапі дискусії.
4. Виваження усіх «за» і «проти» запропонованих варіантів вирішення.
5. На основі найкращого з вибраних пропозицій розробляються програма і план подальших дій.

Важливим вирішальним моментом організації і проведення групового обговорення проблем, підвищення ефективності групової дискусії є оцінка її підсумків самими учасниками.

Отже, групові співбесіди, індивідуальні заняття все це сприятиме гармонізації міжособистих взаємин в колективах СК «АХА Страхування».

Страховий бізнес в умовах жорсткої конкуренції на ринку страхових послуг стає все більш агресивним, націленість на досягнення конкретних кількісних показників часто тягне за собою конкуренцію між співробітниками усередині страхової компанії, що виражається в боротьбі за конкретного клієнта, перетині і суперечності ділових інтересів різних підрозділів компанії.

Можливості вирішення даної проблеми у використанні формалізації бізнес-процесів для розведення інтересів конфліктуючих сторін, тобто використання структурних методів розв'язання конфліктів.

Відкритість менеджменту, раціоналізація комунікаційних процесів у СК «АХА Страхування», командні взаємодії дозволяють удосконалювати соціально-психологічний клімат у колективі, що є важливим чинником розвитку страхового бізнесу, який заснований на взаємній довірі клієнтів і працівників компанії і на перше місце ставить задоволення потреби клієнта в безпеці.

Важливим етапом роботи психолога в цьому напрямі мають бути консультації керівників середньої та низової ланки СК «АХА Страхування», бо саме вони можуть вчасно відреагувати на зміни у відносинах підлеглих, запобігати передбачати та вирішувати виробничі конфлікти, правильно розподілити навантаження серед персоналу, щоб не допустити фізичного і морального «вигорання» підлеглих.

Дослідження соціально-психологічного клімату трудового колективу СК «АХА Страхування» показали, що в компанії спостерігається суперництво між членами

команди. А також присутній конфлікт інтересів між страховиками та клієнтами. Тому діяльність психолога має бути спрямована на запобігання уникнення конфлікту інтересів та суперечності ділових інтересів працівників різних підрозділів компанії.

Психолог повинен навчити працівника страхової компанії безпідставно не ставити свої інтереси вище інтересів своїх клієнтів, і, коли належним чином поінформований клієнт може обгрунтовано очікувати, що постачальник послуг ставитиме інтереси клієнта вище своїх власних, постачальник послуг повинен виправдати такі сподівання.

У разі необхідності психолог разом зі працівником компанії повинен підтримувати і систему розгляду скарг.

Психолог може надати свою психологічну допомогу працівнику компанії врегульовувати скарги клієнтів ефективно та неупереджено. Крім того, психолог тут буде виступати в ролі нейтрального і незалежного органу та як альтернативний механізм вирішення спорів ефективним і прийнятним способом.

Ключовим в діяльності психолога по урегулюванню конфліктів є створення нової ситуації в відносинах сторін, яка сприяла б врегулюванню існуючого між ними конфлікту. При врегулюванні протистояння психолог стратегічною задачею вважає не вплив на опонентів, а спонукання їх до переведу конфлікту ві ситуацію спільного пошуку.

Взагалі психолог має організувати свою роботу з конфліктуєчими в двох площинах. Перша представляє собою організацію і проведення переговорного процесу, в ході якого сторони приходять до виробки узгодженого рішення. Це дозволяє вирішити проблему конфлікту, узгодити інтереси обох сторін.

Друга площина діяльності психолога полягає в наданні психологічної допомоги опонентам. Важливою задачею

такої допомоги стає відтворення відносин сторін. У випадку успіху психологу вдається перетворити відносини недавніх опонентів в новий якісний стан.

Послідовність діяльності психолога при регулюванні конфлікту відповідає логіці, що включає окремі зустрічі зі опонентами, формування позитивного настрою учасників на спільну роботу, а також етап спільної роботи. Спільна робота психолога з конфліктуєчими сторонами може бути, наприклад, такою:

1. Аналіз і корекція ситуації зі метою створення сприятливого клімату.

2. Аналіз і корекція уявлень. За допомогою спеціальних процедур викриваються причини конфлікту і позиції учасників.

3. Аналіз і корекція відносин.

4. Визначення проблеми.

5. Пошук рішення.

6. Прийняття рішення. Оцінка альтернативних рішень і досягнення згоди відносно одного з них.

Таким чином, для гармонізації міжособистісних взаємин нами було запропоновано такі **методи і форми роботи психолога в СК «АХА Страхування», як:** запровадження проведення групових дискусій, створення і розвиток організаційної культури, відкритість менеджменту її раціоналізація комунікаційних процесів, створення програми розвитку лояльності, застосування тренінгів для створення ефективної команди ві страховому бізнесі.

Список використаних джерел:

1. Андреева М.П. Профессиональные задачи социальной психологии в новой ситуации // Психологический журнал. – Том 26. – 2005. – № 5. – С. 9-13.

2. Бакирова Г. Х. Психология эффективного стратегического управления персоналом. Учеб. Пособие. М., 2008. – 110 с.

3. Волков Б. С., Волкова Н. В., Волкова Н. Д. Конфликтология. М. – 2007. – 188 с.

4. Емоційний інтелект як основа підвищення результатів праці// Управління виробництвом: Колективна монографія / За заг. ред. д.е.н., проф. В.К. Павленко. – Київ: КНТЕУ, 2010. – С.102-108.

Павлюк Марія

доктор психол. наук, професор

Поїзд Вікторія

Магістр психології МАУП

ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З СІМЕЙ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Анотація. У статті розкривається зміст соціально-психологічної реабілітації дітей з сімей в складних життєвих обставинах. Сучасна ситуація розвитку нашого суспільства створює умови для збільшення числа сімей, що знаходяться в складних життєвих обставинах. Це зумовлюється рядом причин об'єктивного характеру, такими як воєнна загроза, епідемічний стан у світі, і викликані ними кризи економічної та інших сфер людської життєдіяльності.

Ключові слова: соціально-психологічної реабілітація, діти, складні життєві обставини.

Актуальність. Негаразди в суспільстві прямим чином відбиваються на внутрішньосімейному кліматі, а він, в свою чергу, формує перше і надважливе середовище для формування та розвитку дитини, яка з часом стає особистістю і в решті і формує те саме суспільство, в якому зростають нові покоління. Крім цього, очевидно, що

у сучасному світі ми можемо задаватись не тільки питаннями виживання та фізичного комфорту, але й визнавати важливість суб'єктивних почуттів благополуччя, сенсу, тощо. Складні життєві обставини можуть гальмувати, або навіть блокувати нормальне функціонування особистості, сім'ї, суспільства.

Ступінь розробленості проблеми. Дослідженням специфіки надання соціально-психологічної допомоги дітям, які опинились в складних життєвих обставинах, займались такі вчені як А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Г.М. Лактіонова, І.Д. Зверева, Ж.В. Петрочко, З.П. Кияниця, Н.Ю. Максимова, Р.В. Овчарова, Дж. Райкус, Р. Хьюз, К. Роджерс, К. Хорні, Н. Мак-Вільямс та ін. [10, 1, 3]. Аналіз даних досліджень показав, що під складними життєвими ситуаціями більшість дослідників розуміють будь-яку складну ситуацію, яка призводить до порушення працездатності, сформованих відносин, породжує негативні емоції й переживання, дискомфорт, що за певних умов може мати несприятливі наслідки для розвитку особистості дитини.

Сьогодні в Україні надається перевага перебуванню дитини в центрі соціально-психологічної реабілітації замість утримання в дитячому будинку, але єдиної методологічної бази соціально-психологічної реабілітації дитини з сім'ї, що опинилась в складних життєвих обставинах, і бачення її в спеціалістів, які безпосередньо здійснюють реабілітацію, чинить труднощі на шляху успішної її реалізації, це і пояснює актуальність нашого дослідження.

Мета статті. Розглянути специфіку соціально-

психологічної реабілітації дітей із сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах.

Виклад основного матеріалу. Проведені економічні, політичні та правові реформи в суспільстві привели до кризи економіки, безробіття, різкого падіння життєвого рівня населення, його крайньої поляризації і зростання складних життєвих обставин. В суспільстві відбулися зміни моральної та правової свідомості людей, пов'язані з переорієнтацією їх в сторону асоціального способу життя. У зв'язку з цим проблема складних життєвих обставин вимагає, на наш погляд, особливої уваги.

Під складними життєвими обставинами мають на увазі обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте життя та брати участь у суспільному житті. У науковій літературі представлений широкий спектр підходів до розуміння соціально-психологічного аспекту поняття «складні життєві обставини» та характеристики людей, які в них потрапили.

У вітчизняній науці інтерес до складних життєвих обставин виник дещо пізніше, ніж на заході. Так, О. В. Чуйко розглядає «Складні життєві обставини» виходячи з відображення психологічної сутності досліджуваного поняття, і позначає його як «... специфічний спосіб зміни соціальних норм і очікувань за допомогою демонстрації ціннісного ставлення до них» [5].

Складні життєві обставини часто пов'язуються з виникненням девіантної поведінки, а її, в свою чергу, з

реакцією соціуму і, отже, вона визначається, як «відхилення від групових норми, що несе за собою покарання законом порушника».

Так, наприклад, з точки зору Н. Гусак, Н. Дмитришиної, Г. Довбах, І. Жарук, А. Зінченко, О. Матіяша, В. Назарук, О. Панфілової, Н. Романової, складні життєві обставини людини є «системою вчинків, що суперечать прийнятим у громадській організації нормам. Дані вчинки виявляються як дисгармонія психічних процесів, неадаптивності, порушення самоактуалізації, а також у вигляді ухилення від контролю за власною поведінкою» [2].

Процес адаптації індивіда до соціуму, вцілому, розглядається в рамках міждисциплінарних підходу, оскільки є багаторівневим явищем складної біологічної, психічної та соціальної природи. Загалом, адаптація – це процес пристосування особистості до існування в соціумі у відповідності з його нормами та вимогами, а також відповідно до потреб, прагнень, мотивів самої особистості [8].

Більшість дослідників стверджують, що адаптацію можна розглядати як складову соціалізації і як її механізм. Тому розрізняють два види адаптації – психофізіологічну та соціально-психологічну, що перебувають у взаємозв'язку. Психофізіологічна адаптація здійснюється в процесі соціалізації особистості в ході її індивідуального розвитку, трудового та професійного становлення. Вона передбачає і соціальну адаптацію як інтегрований показник готовності індивіда до виконання необхідних біосоціальних функцій та прийняття соціальних ролей в групі, колективі, суспільстві.

Соціально-психологічна реабілітації дитини з сім'ї, що потрапила у складні життєві обставини – комплекс заходів, направлений на відновлення психічних функцій, процесів, форм поведінки та особистісних особливостей дитини, порушених внаслідок потрапляння в складні життєві обставини.

Профілактика відхилень у поведінці дітей із сімей, які перебувають у важкій життєвій ситуації та складних життєвих обставинах, передбачає систему загальних і спеціальних заходів на різних рівнях соціальної організації: психологічному, правовому, медико-санітарному, педагогічному. Умовами успішної профілактичної роботи вважають її комплексність, послідовність, диференційованість, своєчасність. Остання умова особливо є важливо в роботі з особистістю підлітка, яка активно формується.

Профілактична діяльність серед дітей в складних життєвих обставинах виконує наступні завдання [9]:

1. формування мотивації на позитивні відносини до навколишнього середовища та бажання вести здоровий спосіб життя;

2. формування мотивації спрямованої на соціально-підтримуючої поведінки. Діти, у яких є соціальна підтримка (сім'я, друзі, значущі інші) легше справляються з проблемами, і легше долають стресові ситуації;

3. розвиток факторів соціально-ефективної поведінки, особистісно середовищних ресурсів і поведінкових стратегій у дітей підліткового віку;

4. формування знань і навичок в області протидії різним видам поведінки, що відхиляється, за допомогою інформативної освіти;

5. формування мотивації на зміну дезадаптивним формам поведінки з дітьми схильними до складних життєвих обставин, а також з їх сім'ями для формування бажання змінитися;

6. зміна дезадаптивних форм поведінки адаптивними;

7. формування і розвиток соціально-підтримуючих зв'язків з однолітками і дорослими, для співчутливої поведінки;

8. заохочення прагнень дітей до зміни дезадаптивних форм поведінки і максимальне зниження шкоди від нього, (формування бажання зменшити і припинити різні прояви девіації).

Визначають різні форми профілактичної роботи з дітьми, які перебувають у важкій життєвій ситуації та складних життєвих обставинах. Однією з них є організація соціального середовища. Всім відомо, що, навколишнє середовище впливає на формування девіації. Працюючи з соціальними факторами, можна запобігти девіантну лінію поведінки. Впливу на соціальні фактори, можна направляти як на суспільство в цілому, наприклад, через формування негативної суспільної думки до складних життєвих обставин.

Об'єктом взаємодії також є сім'я, соціальна група (школа, клас) або особистість. Дана модель профілактики включає, перш за все, соціальну рекламу по формуванню установок. Основним недоліком даного напрямку є

відсутність прямого зв'язку між соціальними факторами та складні життєві обставини.

Другий напрямок профілактичної роботи – інформування. Найпопулярніша форма профілактичної роботи, найчастіше це лекції, бесіди, розповсюдження спеціальної літератури і фільмів. Робота ведеться з когнітивними процесами особистості, і метою є підвищення здатності особистості до прийняття конструктивних рішень. Даний метод збільшує знання, але не ефективно впливає на зміну поведінки, так як інформування не знижує девіації. Необхідно відмовитися від інформації, що залякує та диференціювати інформацію за статтю, віком, соціально-економічними характеристиками.

Активне соціальне навчання соціально-важливих навичок, є третьою формою профілактичної роботи. Частіше за все воно реалізується через групові тренінги.

Діти, які знаходяться в складних життєвих обставинах, мають право на особливу турботу і захист з боку органів державної влади України, органів місцевого самоврядування.

З метою захисту прав дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах, створюються відповідні соціальні служби для дітей, які за дорученням компетентного органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування або на підставі рішення суду відповідно до державних мінімальних соціальних стандартів основних показників якості життя дітей розробляють індивідуальну програму реабілітації дитини. Зазначена програма включає в собі оцінку (експертизу) стану дитини, в тому

числі проведену установами охорони здоров'я, оцінку стану здоров'я дитини, психологічні та інші антикризові заходи, а також довгострокові заходи з соціальної реабілітації дитини, які здійснюються соціальною службою самостійно або спільно з освітніми установами, закладами охорони здоров'я та іншими установами.

Обов'язковими є забезпечення пріоритету особистого і соціального благополуччя дитини, забезпечення спеціалізації правозастосовних процедур (дій) з його участю або в його інтересах, врахування особливостей віку і соціального стану дитини.

На основі даних, отриманих в емпіричному дослідженні, нами була розроблена модель соціально-психологічної реабілітації дітей із сімей в складних життєвих обставинах, яка містить в собі додаткові порівняно із першою моделлю елементи. Порівняно із теоретичною моделлю, вона враховує такі аспекти соціально-психологічної реабілітації, які проявляються безпосередньо в практичній діяльності і відзначаються основними фахівцями з соціально-психологічної реабілітації дітей з сімей, які потрапили в складні життєві обставини.

До елементів моделі ми відносимо наступні: травматизація дитини як процес перебування під впливом травмуючої ситуації, внаслідок чого утворюється психологічна (або не тільки) травма. Психологічна травма як така, що виникла в результаті дії на психіку людини особисто значущої інформації; емоційна дія, яка спричинила психічний розлад; шкода, нанесена психічному здоров'ю людини в результаті інтенсивного

впливу несприятливих факторів середовища або гостроемоційних, стресових впливів інших людей на її психіку. Провідну роль в утворенні такого роду травм відіграє домашнє насильство. Третина дітей в Україні щороку спостерігають акти насильства в сім'ї. Діти, матері яких зазнали знущань, у шість разів частіше намагаються покінчити життя самогубством, 50 % з них схильні до зловживань наркотиками та алкоголем.

Важливим елементом розробленої нами моделі є поняття про сприятливе і несприятливе середовище для розвитку і життєдіяльності дитини. Сприятливим будемо вважати таке соціальне, економічне, та інше середовище, що є ресурсним, тобто забезпечує потреби дитини різного рівня: матеріальні, у безпеці, соціальні, у визнанні і нарешті духовні. Відповідно несприятливим буде таке оточення, в якому блокуються базові чи вищого рівня потреби, дитина піддається будь-якому з видів насильства, почувається нещасною, тощо.

Навички конструктивної взаємодії із середовищем це комплексне поняття, що включає в себе як компетенції міжособистісної взаємодії, так і вміння особистості контактувати з соціуму в цілому, з його групами.

Таким чином, акцент в розробленій нами моделі робиться на комплексному процесі соціально-психологічної реабілітації дитини із дотичними компонентами, які є безперечно невід'ємними від цього процесу. Вона відштовхується від того, що метою реабілітації є не просто досягнення дитиною безпеки і фізичного благополуччя, але й орієнтація на зростання її як здорової, самостійної повноцінної особистості, яка є

повноправним членом соціуму, а не інституалізується внаслідок стигматизації з боку суспільства, посилену недосконаlostями системи соціального забезпечення.

Фактично сьогодні інституалізація дітей є одним із провідних механізмів соціальної реабілітації дітей із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Перебування дітей у відповідних закладах за своєю суттю покликане забезпечити потреби згаданих категорій дітей і бути прийнятним способом їх влаштування, однак недосконалість цього механізму доведена численними науковими дослідженнями і практичним досвідом роботи інституцій для дітей. Низка дослідників акцентують увагу на шкідливості інституалізації для здоров'я та соціальної адаптації дитини.

Важливим етапом отримання гідної моделі змісту соціально-психологічної реабілітації дітей з сімей в складних життєвих обставинах є її експертна перевірка та оцінка, в даному випадку здійснена за допомогою методу фокус-групи. Апробація запропонованої нами моделі була проведена за участю восьми осіб, в складі яких були три особи, що представляли спеціалістів Служби у справах дітей, п'ятеро експертів з Центру соціально-психологічної реабілітації (серед яких була директорка, двоє вихователів, психолог, психотерапевт).

Як вже було зазначено, провідною формою організації діяльності роботи центрів соціально-психологічної реабілітації є створення і слідування індивідуальним планам роботи з дитиною та сім'єю. Для покращення ситуації, яку ми описали вище, доречно узгодження індивідуальних планів по роботі з сім'єю, з якою вилучена

дитина, і тим, за яким власне здійснюється соціально-психологічна реабілітація дитини. Це не тільки збільшить користь для всіх сторін, але й пришвидшить процес, зробить його більш сталим і надійним, що допомагає запобігти проблемі повторного потрапляння дитини до центру соціально-психологічної реабілітації. Ще одним стратегічно важливим пунктом має бути соціально-педагогічна робота з батьками з метою з'ясування, допомоги та прийняття подальшого рішення про доцільність чи недоцільність повернення дитини в сім'ю.

Найважливішими умовами ефективності роботи з дитиною та її найближчим соціальним оточенням (батьками чи особами, які їх замінюють) за умов, коли дитина перебуває в центрі, є планування і прогнозування роботи. За результатами емпіричного дослідження і апробації отриманої моделі нами визначено та запропоновано наступні складові компоненти та алгоритм змісту соціально-педагогічної роботи з батьками на базі центрів соціально-психологічної реабілітації дітей за умови вилучення дитини з сім'ї та з метою реалізації права дитини на проживання в сім'ї: соціальна діагностика, соціальне прогнозування, соціально-психологічна реабілітація, соціально-педагогічна реабілітація.

Висновки. Теоретична модель дослідження, яку ми розробили, містить в собі відображення чинної системи соціально-психологічної реабілітації дитини на базі Центру соціально-психологічної реабілітації і показує схематично явища, з якими стикається дитина з сім'ї в складних життєвих обставинах – це травматизація і

засоби, якими долають її спеціалісти центру, робота з індивідуальними планами, що відіграє важливу роль у формуванні цілей і результати роботи фахівців - перехід дитини в один із можливих варіантів подальшої життєдіяльності: повернення до сім'ї, влаштування в нову форму сімейного виховання, або ж вихід в самостійне життя.

Емпірично вивчивши особливості організації та здійснення соціально-психологічної реабілітації дітей із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, на базі Центру соціально-психологічної реабілітації дітей, ми розкрили сутність уявлень працівників центру щодо процесу їхньої роботи в Центрі, їх категоріальний апарат і акценти, що вони роблять у здійсненні своєї професійної діяльності в залежності від фаху і специфіки. Їх думка не була однорідною, що підтвердило гіпотезу нашого дослідження, згідно із якою чіткого і однозначного бачення процесу соціально-психологічної реабілітації дітей з сімей в складних життєвих обставинах не існує.

На основі даних, отриманих в емпіричному дослідженні, нами була розроблена модель змісту соціально-психологічної реабілітації дітей з сімей в складних життєвих обставинах, яка містить в собі додаткові елементи. Порівняно із теоретичною моделлю, вона враховує такі аспекти соціально-психологічної реабілітації, які проявляються безпосередньо в практичній діяльності і відзначаються важливими фахівцями з соціально-психологічної реабілітації дітей з сімей, які потрапили в складні життєві обставини.

Список використаних джерел:

1. Шипицына Л. М. Психолого -педагогическое консультирование и сопровождение развития ребенка [Электронный ресурс] / Л. М. Шипицына, Е И. Казакова, М. А. Жданова. - Режим доступа: <https://www.herzen.spb.ru/uploads/>
2. Беличева С. А. Основы превентивной психологии. – Москва : Редакционно-издательский центр Консорциума Социальное здоровье России, 2009. – 224 с.
3. Social Care Wales (2017), Code of Professional Practice <https://socialcare.wales/landing-page/code-of-professional-practice-and-guidance> (Accessed 9 November, 2017)
4. Белова В. А. Формы и методы социализации несовершеннолетних / В. А. Белова, А. В. Тарасова. – Москва: МИРОС, 2011. - 145 с.
5. Чуйко О. В. Соціальна реабілітація: підходи до змістових характеристик процесу// Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки. Зб. наук. праць КНУ імені Тараса Шевченка – №4 (29) 2015. – С.181-188.
6. Девиантное поведение у детей и подростков / И. Г. Гагаркина, Т. М. Гончарова, С. В. Шик, З. В. Хохрина. - Красноярск : Филиал МПСУ, 2015.-242 с.
7. Дети группы риска в общеобразовательной школе / Под ред. С.В. Титовой – Санкт-Петербург: Питер, 2013. -237 с.
8. Дивицына Н. Ф. Социальная работа с детьми группы риска: Краткий курс лекций для вузов / Н. Ф. Дивицына. – Москва :Владос, 2015. -351с.
9. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / Авт.: Безпалько О.В.; Гурковська Л.П.; Журавель Т.В. та ін. / За ред. Звереві І.Д., Петрович Ж.В. – К.: Видавничий дім “КАЛИТА”, 2010. – 376с.

Тетяна Рябовол

Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України

ПРОБЛЕМИ ТА ЗАДАЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ СТРАХІВ ОСІБ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Психологам відомо наскільки важливим для переходу суспільних відносин з рівня виживання на рівень життя є особистісний розвиток кожного. Епоха зміни тоталітарних систем демократичними відбувається в умовах хаосу, як у житті цілого суспільства, так і в житті кожного окремого індивіда. В умовах невизначеності основним є інстинкт виживання і страх, як базова емоція, є його невід'ємною частиною. Тепер ми живемо в умовах пандемії, яка вразила увесь світ та гібридної війни, яка триває вже восьмий рік в Україні, і нагнітання страхів, створення постійної психічної напруги та стресу стало своєрідною психологічною зброєю масового ураження. Статистика свідчить про зростання кількості тривожно-депресивних розладів та панічних атак у доволі молодих людей.

Коли страх стає домінуючою емоцією, починає керувати думками та поведінкою людини, він відбирає сили та впевненість і призводить до деградації особистості. Тоді як уміння протистояти страхам є важливою умовою успішної соціалізації та самореалізації. Повноцінна реконструкція емоційно-вольової сфери особистості, яка відбувається в процесі психотерапії, та й у процесі психокорекції, неможлива без уміння усвідомлювати свої почуття та керувати власними страхами. Для молоді та підлітків подібне уміння вкрай важливе ще й тому, що підлітковий вік є перехідним етапом до дорослого життя, і вказані навички допомагатимуть долати його виклики.

Ступінь розробки проблеми. Традиційно у вітчизняній психології проблема страхів є прерогативою практичної психології та психотерапії [О. Захаров, В. Леві, К. Мілютіна]. Незважаючи на те, що страх, як базова емоція, супроводжує кожну людину від народження до смерті, як психологічний феномен він ще й досі є мало вивченим. Наукової інформації з даної проблематики небагато. Ймовірно, це пов'язано з життям кількох

старших поколінь в умовах тоталітарної держави. У будь-якому тоталітарному суспільстві страх знаходиться в основі ідеології та використовується владою, як один з основних важелів регулювання людської поведінки, утримання більшості людей у стані покори, вагомим психологічним чинником, що дозволяє та виправдовує репресії, а в крайніх випадках призводить до геноциду [Н. Наймарк]. Значна частина тепер вже дорослого населення тривалий період жила в умовах руйнування тоталітарної системи. Розвал цієї системи, руйнування її ідеології, якою була просякнута вся психічна реальність індивіда суб'єктивно сприймається психікою як загроза життю. Людина, як біологічна істота, переходить в режим виживання, власне, доволі відомий їй тим, що чітко прописаний на генетичному рівні.

Страх смерті, за замовчуванням, вбудований в інстинкт виживання. Зруйноване відчуття безпеки, як базовий емоційний стан, сам по собі не відновлюється так скоро, для цього потрібна тривала психотерапія. Більшість населення ще й сьогодні про неї не знає та не розуміє її важливості. Тому у щоденному житті кожен знаходить свої способи подолання страхів. За професійною допомогою вдаються тоді, коли опанувати страхи власними силами індивід не здатен і ця проблема заважає нормальному життю.

Більшою мірою проблема страхів вивчена у людей з невротичною структурою особистості, тому, що саме вони звертаються за допомогою. Що ж стосується інших категорій клієнтів ця проблема залишається білою плямою в психології. Психоаналітики [К. Хорні, І. Ялом] стверджують, що саме «страх смерті», з яким індивід стикається в ранньому віці, призводить до формування психотичного типу особистості.

Екзистенційні страхи викликають відчуття відсутності

базової безпеки, є причиною соціальної дезадаптації, як дорослого індивіда, так і підлітка, котрий тільки починає усвідомлювати себе, замислюватися над смыслом життя, планувати своє майбутнє [В. Франкл, І. Кон].

Страх є детермінантою так званої «реактивної поведінки», поведінки неадекватної ситуації, яка не має логічного пояснення. Страх буває настільки сильним, що людина знаходиться в стані ажіотажу і діє під впливом емоцій, не враховуючи ні особливостей ситуації, ні наслідків своїх вчинків. Наприклад, загальновідомою є думка, що правопорушників до нових злочинів підштовхує страх бути покараним, бажання «замести сліди» призводить до скоєння нових злочинів. Можемо припустити, що вагомим чинником, що спонукає правопорушника до рецидиву є «страх перед життям». Він виникає, коли колишній ув'язнений, що звик до життя в закритому закладі, стикається з проблемами виживання на волі.

З нашої точки зору, емпіричне дослідження особливостей екзистенційних страхів молодих людей, схильних до девіантної поведінки, дозволить прояснити та пояснити багато аспектів цієї поведінки. Результати подібних досліджень допоможуть оцінити рівень порушень та викривлень в емоційно-вольовій та смисловій сферах. Отже, у психологів з'явиться матеріал для розробки моделі психологічної допомоги девіантам з визначеними експериментом страхами. Для реалізації такої програми, в-першу черг, у необхідно розробити теоретико-методологічні підходи до вивчення даної проблеми. Розробити психодіагностичні інструменти для дослідження особливостей екзистенційних страхів у девіантів. Експериментально вивчити особливості екзистенційних страхів у молодих людей з девіантною поведінкою і без неї та провести порівняльний аналіз цих

особливостей в обох вибірках. Основні наукові результати буде викладено у доповідях на наукових конференціях, теоретико-методичних семінарах та ін. заходах, опубліковано в статтях, монографії, методичних рекомендаціях.

УДК 159.9.019.4:316.624

Сидоренко Ольга

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

НАРАТИВНИЙ ПІДХІД В РОБОТІ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Життя особистості - це сукупність історій з характерними їм емоціями, почуттями, мотиваціями, значними цінностями, осмислення яких відбувається під час коротких розповідей, але в історію життя або наратив входять лише деякі з них. В основі наративної психотерапії лежить метафора наративу або історії.

Наративний підхід розглядається науковцями, як форма усвідомлення особистого досвіду, як досягнення ідентичності, як засіб організації особистого майбутнього, метод аналізу міжпоколінної історії [3; 5; 6].

Поняття наративу має широке і вузьке значення. У вузькому психоаналітичному підході наратив розуміється як розповідання клієнтами під час сеансів терапії своїх життєвих історій з подальшою інтерпретацією. Більш широке трактування визначає наратив як процес продукування історій, оповідань, описів; об'єднання не

дуже пов'язаних один з одним фактів у певний оповідальний контекст.

Переживання травматичних подій з точки зору підходу нарративної психотерапії пов'язані з домінуванням як негативних історій так, і позитивних, кожна з яких відрізняється своїми епізодами. Життя людей складається з багатьох подій. Частина цих подій запам'ятовується, частина ні, деякі зберігаються всіма членами сім'ї, інші - залишаються особистими. Але події не просто зберігаються як окремі епізоди життя, зазвичай люди об'єднують ці події в певну послідовність, що розгортаються в часі. Так виникають історії, через призму яких події наділяються за змістом і виникає сюжет історії. Тому сенс нарративної терапії полягає у переписуванні людиною історій свого життя відповідно до своїх бажань і уподобань.

Наративна психотерапія спрямована на навчання клієнтів вміння відокремлювати життя від тих історій та знань, про які вони розповідають, і які сприяють виникненню девіацій та перешкоджають становленню патернів нормативної поведінки. У процесі розповідання клієнтом своїх історій, психотерапевт підводить до розуміння ним його аномальної поведінки у зону переосмислення свого життя, дистанціювання від пережитого психотравмуючого досвіду.

Під час роботи з людиною основним завданням психотерапевтичного впливу на девіантну поведінку є допомога особистості, індивідуально-психологічні особливості якої, на наш погляд, найповніше проявляються у оповіданні, тексті. Розповідаючи про те, що сталося, з

якими адиктивними особами та труднощами людина зіштовхнулася, як вона їх пододала (або ні), яким чином пережила реакцію оточуючих на прояви своєї девіантної поведінки, особистість створює нові сенси, оцінюючи їх заново, що дає можливість усвідомити авторську позицію ставлення до власного життя [1].

Вдаючись до різноманітних проявів нестандартної поведінки, людина намагається тим самим задовольнити свої актуальної потреби. Тому першочерговим завданням терапії є не виправлення поведінки, а аналіз історії, персонаж якої поводи себе так, а не інакше, оскільки цього вимагає ситуація. Ознайомившись із розповіддю, психотерапевт оцінює зміст та якість отриманої інформації. Якщо вона є недостатньою, психотерапевт запропонує клієнту продовжувати далі розповідати. Конфронтація клієнта (зустріч, зіткнення) з текстом власного оповідання використовується як базова техніка нарративної терапії. Девіантна особистість, що звернулася за допомогою, виступає в ролі розповідача, який у процесі наратива мотивує сама себе на позитивні зміни.

Коли життєві наративи несуть несприятливі смисли або пропонують несприятливий вибір, вони можуть бути змінені шляхом виявлення інших, раніше не помічених в історію подій, або вилучення нового сенсу з подій, які вже отримали свою історію.

Наративна психотерапія спонукає до створення мотивації стати режисером, автором свого власного життя. Технікою нарративного підходу є сконструйовані питання, суть яких полягає у деконструкції (прийняття і розуміння історії без конкретизації і посилення на травмуючі аспекти),

екстерналізації (доведення до розуміння клієнтом суті проблеми, опис її з позиції окремої сутності, що надасть можливість людині взяти відповідальність за взаємодію з нею на себе) і розвитку альтернативних історій (дає можливість клієнту по-новому побачити себе і події свого життя, знайти новий сенс) [2; 4]

Створення альтернативних історій включає у себе такі етапи:

1. Знаходження в досвіді епізоду, який привів до виникнення проблеми.
2. Визначення того, наскільки даний епізод представляє бажаний досвід.
3. Пошук дієвих компонентів альтернативної історії.
4. Позначення сенсу альтернативної історії.
5. Виділення аспектів минулого, пов'язаних з унікальним епізодом.
6. Знаходження дієвих компонентів унікального епізоду в минулому.
7. Позначення сенсу унікального епізоду в минулому.
8. Зв'язок минулого епізоду з сьогоденням.
9. Поширення альтернативної історії на майбутнє.

В процесі терапії клієнт бачить “іншими очима” ситуацію, проблему та ролі, які грають у ній герої, тим самим позбавляє себе від симптому девіантної поведінки. Відмова від симптому – сигнал необхідності закінчити терапію. Завершення терапевтичного процесу настає тоді, коли виникає впорядкованість та визначеність думок та емоцій; коли мова клієнта стає зрозумілою та правильною; коли з'являється бажання описати мотив, чого хоче саме клієнт, а не хтось із персонажів його історії; коли він

починає міркувати, яким чином він буде досягати своєї мети, здійснить бажання та реалізує структурні компоненти мотиву.

Сни та міфи, що містяться в оповіданнях, у контексті наративної терапії мають інше, порівняно з психоаналізом, значення. У ході їх інтерпретації здійснюється пошук не прихованих конфліктів та комплексів, що є причиною девіантної поведінки, а активізація ресурсних станів, які використовуються надалі для створення здорової особистісної та соціальної ідентичності.

Формування здорової відповідальної поведінки розуміється в наративної терапії як процес конструювання нових смислів. Йдеться про конструктивізм як нову парадигму розуміння людини як творця смислів. Ми називаємо конструктивізмом наративного впливу процес конструювання смислів, у якому історію клієнта вносяться зміни у ході спільного з терапевтом пошуку нових смислів. Відбувається осмислення текстів історій, у якому їх сюжети визнаються реальними подіями. Тому, завдання психотерапевта підвести свого клієнта до розуміння у необхідності взяти на себе відповідальність і стати автором своєї історії життя.

Отже, основним результатом наративної психотерапії є розповідь про нове сприйняття реальності з усвідомленням нової ідентичності, нових мотивацій та поява ясної картини життя.

Список використаних джерел:

1. Короленко Ц.П., Дмитриева Н.В. Аддикции в культуре отчуждения. Новосибирск: Издательство НГПУ, 2013. 434 с.

2. Преображенская А.О. Нарративный подход в системе психологического сопровождения семей // *Социосфера*. 2012. №1. С.7
3. Титаренко, Т.М. Постмодерна особистість в динаміці самоконструювання. *Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика*. Н.В. Чепелева (ред.). Київ. 2010. Т. 2. Вип. 6. С. 5-14.
4. Фридман Дж., Комбс Дж. Конструирование иных реальностей. М. : Класс, 2001. 230 с.
5. Чаусова, Ю.А. Нарративний підхід у дослідженні особливостей сімейних стосунків. *Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика*. 2011. Том II. Вип. 7. С. 227-234.
6. Чепелева, Н.В. Методологические основы исследования личности в контексте постнеклассической психологии. *Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика*. Н.В. Чепелева (ред). Київ : ДП «Інформаційно- аналітичне агенство». 2010. Том 2. Вип. 6. С. 15-24.

Терещук Ангеліна
Інститут психології імені
Г.С. Костюка НАПН України

ВПЛИВ COVID-19 НА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ОСОБИСТОСТІ

Проблематика емоційних порушень в науковій площині останніми роками набуває особливої актуальності у зв'язку з глобальними масштабами їх поширення, негативними наслідками, складнощами діагностики, профілактики та лікування. Пандемія нової коронавірусної інфекції (Covid-19), яка розповсюджується вірусом SARS-CoV-2, стала викликом для системи охорони здоров'я всіх країн світу. Пандемія відкинула досягнення у психічному здоров'ї багатих країн мінімум на 20 років назад. У зв'язку з пандемією та карантинних обмежень у людей значно знижується якість життя, проявляється панічний синдром,

підвищується ризик виникнення тривожних і депресивних розладів. «Ера» невротичних розладів кінця ХХ-го та початку ХХІ-го ст. змінилася «ерою» депресій, і на наших очах міняється на «еру» тривожних і стресових розладів [1; 2]. Все це зумовлює формування спектру психопатологічних порушень і розладів психіки та поведінки.

Кількість емоційних розладів і проблем зростає у всьому світі і буде зростати навіть після завершення пандемії. Очікується, що поширеність емоційних розладів зросте в період після пандемії в результаті її довгострокових наслідків та обмежувальних заходів, таких як соціальне дистанціювання, карантин, соціально-економічних наслідків. Виділено основні положення, які описують вплив пандемії на психічне здоров'я:

1. Безпосередній страх та реакція на локдаун.
2. Безпосередня реакція на негаразди, пов'язані з пандемією.
3. Недостатня підтримка психічного здоров'я.
4. Довготривалі наслідки: рецесія, бідність, тривога, депресія.

Тому, вихід з пандемії буде дуже тривалим, в тому числі із за тривалого відновлення психічного здоров'я населення.

За даними державного офісу статистики Великої Британії, один пацієнт з п'яти, який мав позитивний тест на коронавірусну хворобу, відчуває неприємні симптоми протягом 5 тижнів після захворювання. І один пацієнт з десяти – протягом 12 тижнів і довше. У людей з наявними психічними захворюваннями на 65% частіше

діагностували Covid-19, ніж у тих, хто їх не мав. У 20% тих, хто переніс Covid-19, психічні порушення спостерігаються упродовж 90 та більше днів. Найпоширеніші з них – депресія, тривожність і різкі перепади настрою, порушення сну, нейрокогнітивні проблеми. Депресивний епізод був найбільш частим першим діагнозом розладів настрою [1].

У британському дослідженні клінічної картини Covid-19 гострі зміни особистості, поведінки, пізнання і свідомості спостерігалися серед найбільш поширених після респіраторних проявів. Майже половина цих клієнтів вперше демонструвала психоз, а у решти були прояви когнітивного дефіциту, та/або афективних розладів. Психічні порушення через 6 місяців у людей (за даними обстеження 236379 пацієнтів США), які перехворіли Covid-19: тривожні і депресивні розлади - 17%; інші афективні розлади - 14%; зловживання ПАР - 7% [3].

Для клінічної картини депресивних розладів притаманні пригніченість настрою, афект туги, відчуття виснаження, ангедонія, психомоторна загальмованість, іпохондричні прояви, важкий рівень депресії за шкалою Гамільтона, клінічні прояви депресії та субклінічні прояви тривоги за Госпітальною шкалою. При тривожних розладах на тлі зниженого настрою спостерігається надмірна тривога, відчуття постійного внутрішнього напруження з немотивованим занепокоєнням, наявність ізольованих нав'язливих страхів, важкий епізод тривоги за шкалою Гамільтона, високий ступінь особистісної та реактивної тривожності за шкалою Спілбергера-Ханіна. Тривога може бути комбінацією із декількох емоцій: страху, смутку,

сорому, відчуття провини. Афективні розлади часто сприймаються як «закономірні» при важких та затяжних соматичних хворобах. Афективні симптоми: страх, сум, тривога, ангедонія, почуття вини, панічний біль. Важлива афективна емоційна переоцінка травматичного досвіду.

У коронавірусу немає патологічного впливу на емоційний статус. Ступінь вираженості тривожно-депресивних проявів, пов'язаних з Covid-19, – це реалізація тривожної налаштованості, декомпенсація наявного тривожно-депресивного синдрому та тлі пандемії.

Наслідки психопандемії:

у кожного другого клієнта є явні емоційні проблеми, аж до емоційних розладів (тривога, депресія);

в структурі хронічного больового синдрому цих клієнтів звичним стає емоційна в основному фобічна, або тривожна, чи депресивна складова;

психосоматичні розлади зміщуються у алгічні варіанти;

все частіше при ускладненнях описуються психотичні (галюцинаторно-параноїдні) прояви.

При тривожних станах, переживаннях та проявах надмірних емоцій психотерапевтична програма має три послідовні етапи:

I – первинна адаптація до психотерапевтичного процесу;

II – корекційний етап, спрямований на стабілізацію проявів емоційного стану, корекцію тривожно-депресивних проявів, активацію позитивних особливостей особистості, нормалізацію системи емоційно-вольового

реагування, когнітивний тренінг, формування навичок саморегуляції психологічного стану;

III – закріплення й підтримка результатів шляхом потенціювання позитивних емоцій, формування адаптивних форм поведінки, тенденції до використання конструктивних форм копіngu, нормалізацію системи емоційно-вольового реагування.

Тактика психотерапії завжди має бути комплексною (біологічна, психологічна корекція, психофармакологія, сімейно-кореляційна, психологічно супроводжуюча...). І варто пам'ятати: «не важливо, як я насправді впораюся з цим; головне – я знаю, що я впораюсь».

Отже, соціально-економічні, геополітичні та епідеміологічні кризові явища, що охопили світ, на жаль, лише сприятимуть подальшому збільшенню поширеності емоційних розладів. Особистісні зміни, що виникають разом із стресом навколишнього середовища, спричиненим переживаннями, страхом пандемії та соціальними обмеженнями, сприяють розвитку нервово-психічних патологій, включаючи великий депресивний розлад, біполярний розлад, різні психози, obsесивно-компульсивний розлад та посттравматичний стресовий розлад. Наслідки Covid-19 представляють серйозну клінічну проблему, яку слід у майбутньому враховувати при складній психотерапії.

Список використаних джерел:

1. <https://neuronews.ru/index.php/novosti-covid-19>
2. <https://www.nice.org.uk/guidance/ng193>

3. Varathara A., Thomus N. Neurological complication of COVID-19. Lancet Psychiatry, 2020. vol. 7. pp.875-882. [https://dok.org/10.1016/52215-0366\(20\)30287X](https://dok.org/10.1016/52215-0366(20)30287X)

УДК 316.46.058.5

Людмила Філоненко
Інститут психології
імені Г.С. Костюка НАПН України

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ТА МОТИВАЦІЇ ПІДЛІТКІВ ІЗ СХИЛЬНІСТЮ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Відомо, що особистісні прояви в поведінці підлітка, складаються не довільно і виступають результатом складного процесу впливу соціальних умов, в яких підліток існує і діє. На жаль, неухважність дорослих до проблем неповнолітніх, нерідко призводить до того, що діти, пасивно засвоюючи негативні моделі поведінки в «стихійному соціумі» і активно апробуючи в своїй життєдіяльності, не маючи знань і соціальних навичок, необхідних для позитивної взаємодії з соціумом, стають жертвами обраної моделі поведінки.

Причин девіантної поведінки неповнолітніх можна назвати багато. Формуванню у підлітків девіантної поведінки сприяють певні об'єктивні умови та причини, а також суб'єктивні передумови. Об'єктивними причинами для їх виникнення є недоліки сімейного, шкільного та суспільного виховання, а в ролі суб'єктивних умов виступають індивідуальні особливості підлітків та їх взаємодія з соціальним середовищем.

Основними факторами та причинами виникнення відхилень у поведінці категорії дітей «групи ризику» та появи важковиховуваних учнів виступають:

нескладні розлади нервової системи, затримка психічного розвитку, різні види акцентуації; несприятливе мікросоціальне середовище, сімейні конфлікти, матеріальні нестатки сім'ї; бездоглядність та відсутність належного впливу з боку батьків та контролю за поведінкою у вільний час; негативний вплив мас-медіа, інтернет-каналів; негативний вплив вуличних компаній, друзів; недоліки у шкільному вихованні, втрата інтересу до школи; труднощі адаптації до шкільного життя; відсутність ранньої психолого-педагогічної діагностики відхилень у поведінці, несвоєчасне виявлення у дитини як позитивних, так і негативних якостей, відсутність захисту та надання допомоги дитині в процесі її розвитку; неспроможність соціально-прийнятими засобами компенсувати свою дезадаптацію, недоліки у системі правового виховання неповнолітніх і як наслідок відсутність достатніх знань про наслідки вчинення злочинів.

Головним у процесі девіантної соціалізації є не сам по собі рівень задоволення матеріальних і духовних потреб, а розрив у можливостях їх задоволення для різних соціальних груп. Тому соціальні відхилення як на індивідуальному, так і на груповому рівні не є випадковістю. Ці процеси набули певного поширення в суспільстві. Проте сама особистість виступає не лише об'єктом впливу найближчого оточення, але й постійно діючим суб'єктом.

Важливою психологічною детермінантою, що зумовлює особливості поведінки є мотивація.

У сучасних психологічних теоріях мотивації поняття мотиву, безперечно, центральне, разом з тим його зміст неоднозначний. Одні під мотивом розуміють усвідомлювану причину, що лежить в основі вибору дій і вчинків особистості, інші – спонукання до діяльності, пов'язані із задоволенням потреб суб'єкта, відображаючись в голові людини, спрямовують діяльність на задоволення певної потреби. Ми розуміємо під мотиваційною сферою особистості сукупність стійких мотивів, що мають певну ієрархію і виражають спрямованість особистості.

За об'єктивно абсолютно однаковими вчинками, діями двох особистостей можуть стояти зовсім різні причини, їх мотивація може бути абсолютно різною. Розрізняють змістовну та динамічну сторону мотивації. Змістовна сторона включає у себе ціннісні орієнтації індивіда, життєві позиції, функцію прогнозу. Динамічна сторона мотивації включає у себе мотивацію досягнення та мотивацію уникнення.

Мотивація досягнення – вироблений в психіці механізм досягнення, що діє за формулою: мотив – жага успіху – активність – мета – досягнення успіху. Мотивація досягнення відображає потребу особистості усіма доступними засобами уникнути невдачі і досягти бажаного результату. Основні типи мотивації досягнення складаються від 3 до 13 років і формуються під впливом батьків і інших близьких дитині людей.

Мотивація досягнення пояснює інтенсивність і узгодженість поведінки конкретної особи, спрямованої на

досягнення певного результату.

Мотивація досягнення формується в процесі соціалізації і показує взаємозв'язок емоційно забарвленого уявлення про очікуваний успіх з конкретними умовами соціального середовища чи соціальної ситуації. Ці емоційно забарвлені очікування як позитивні так і негативні відносяться до досягнення або недосягнення індивідуальної цілі особистості. Залежно від того, чи буде ситуація сприяти успіху або невдачі, виникає і розвивається відповідна мотивація досягнення.

Адекватна мотивація досягнення може закономірно формуватися і конструктивно реалізовуватися лише в рамках системи відносин, які характеризуються рисами справжнього співробітництва і, перш за все, гармонійного поєднання позитивного санкціонування за успіхи, особистісного неруйнівного тиску і не принизливої підтримки в разі невдачі.

Як показав аналіз, головною рушійною силою успіху для підлітків є мотив досягнення. Мотив досягнення без сумніву є спонукою, що викликає в підлітка такі переживання як почуття задоволення або гордості, почуття власної компетентності тощо. Стан успіху може викликати нові, більш сильні мотиви діяльності, змінити рівень самооцінки. В разі, якщо успіх стає стійким, вивільняються величезні, приховані раніше, можливості особистості. Афективні реакції на успіх і невдачу – це прояв самооцінки. Радість в навчальній діяльності, її очікування спонукає підлітка до руху вперед і є потужним стимулом розвитку особистості. І навпаки, конкуренція і змагання мають тенденцію негативного впливу на емоційний стан

особистості підлітка. В разі тривалих невдач у підлітка може з'явитись відчуття незадоволеності результатами власної діяльності, побоювання помилок, стан завченої безпорадності тощо.

Ситуацію успіху ми розглядаємо як оптимальне поєднання умов, що забезпечує: результат, досягнення, до якого докладають зусиль; переживання радості від досягнутих результатів; переживання власної компетентності та самоствердження; високу соціальну оцінку досягнень особистості.

Рівень мотивації досягнення у кожній конкретній діяльності визначають такі чинники: а) значущість досягнення успіху; б) надія на успіх; в) суб'єктивна ймовірність досягнення успіху або шанси на успіх [1].

Підлітки з вираженою орієнтацією на успіх, у яких переважає мотивація досягнення, розглядають завдання як стимул до руху вперед, до розвитку, реагують на появу перешкод з оптимізмом і енергією, вважають за краще оптимістичний погляд на життя. Вони спираються на свій творчий хист, реально його оцінюють і розвивають, докладають зусиль для досягнення мети, вважають, що багато в чому тільки від них самих залежить успіх. У них присутнє також відчуття контролю над власним життям.

Інша категорія підлітків – це якраз ті, у кого переважає боязнь невдач (мотивація уникнення), концентруються на можливі складнощі, намагаються мінімізувати втрати в ситуації досягнення своїх цілей. У них підвищена тривожність через постійні сумніви і невпевненість у своїх силах вирішити проблеми і досягти успіху. Хоча така стратегія змушує працювати більше, ніж зазвичай, поява

непередбачених складнощів може значно вплинути на ефективність їх дій. Спрацьовує парадоксальний механізм – перешкоди розглядаються як підтвердження їх сумнівів, що нічого не вийде. В результаті часто не вистачає просто наполегливості. Ключовим компонентом є страх оцінки себе іншими, відчуття сорому.

При мотивації уникнення невдачі підліток прагне в будь-якій ситуації діяти так, щоб уникнути невдачі, особливо там, де його вчинки оцінюються іншими людьми. Така установка протилежна мотивації досягнення. Для особистості з переважанням мотиву уникнення невдачі головне – не допустити помилки, уникнути невдачі, навіть ціною значної зміни первинної, головної мети, її повного або часткового недосягнення. Цей мотив багато в чому визначає і пояснює поведінку малоуспішних підлітків, які знаходять численні причини, пояснюючи, чому не виконано або погано виконано завдання.

При мотивації уникнення невдач підліток намагається взагалі не потрапляти в ситуації, де може виникнути конкуренція, де від нього можуть знадобитися самостійні рішення; він ніколи не ризикує, він не прагне ні до чого нового.

На думку Н.Ю. Максимової, у мотиваційній сфері соціально дезадаптованих підлітків найбільше виражена уникаюча мотивація, яка заважає підлітку включитися у соціально-схвалювану діяльність, а це призводить до неможливості задовільнити потребу у самореалізації. Саме це штовхає неповнолітнього на пошуки асоціальних або штучних засобів зміни психічного стану з негативного на позитивний, що призводить до делінквентної, адиктивної,

а то і кримінальної поведінки [2].

У певному сенсі уникнення невдачі – це допомога і стимул для досягнення результатів. Це сила, яка підштовхує особистість до дії, впливає на вибір напрямку руху і вибір способів поведінки. З іншого боку, боязнь невдач призводить до частих емоційних спадів, тривожності, заниження власної значущості і самоефективності.

Не можна говорити про чисті типи орієнтації або тільки на успіх, або на уникнення невдач. Це саме переважання того чи іншого типу досягнення.

Отже, розуміння мотивів, які спонукають до діяльності, дає можливість цілеспрямовано впливати на поведінку осіб із схильністю до девіантної поведінки, щоб забезпечити належний рівень адаптованості та узгодженості поведінки особистості у соціумі.

Список використаних джерел:

1. Кондратьева М. В. Развитие мотивации достижения у студентов вузов: учеб.-метод. пособ. / М. В. Кондратьева. – Ставрополь: Изд-во СевКав ГТУ, 2005. – 104 с.
2. Максимова Н.Ю. Психология девіантної поведінки / Максимова Н.Ю. – К.: Либідь, 2011. – 520 с.

Олександр Шувалов

Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України

ФЕНОМЕН МЕНТАРЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ (THEORY OF MIND) ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.

Виклад основного матеріалу. Світ людини є соціальним з самого моменту народження. Немовля, наділене вродженими, базовими здібностями, що дозволяють йому розділити світ речей і світ людей. Ці базові умови являють собою тільки початок розвитку складної багаторівневої системи знань про соціальний світ. Необхідною умовою соціального пізнання є усвідомлення того, що кожна людина має своє власне бачення світу, яке може відрізнятись від нашого, має власні наміри, переконання, думки, почуття.

У науковій психології, як відомо, існують численні теорії соціалізації. А. Мудрік умовно поділив їх на дві категорії, які співвідносять особистість та взаємодію з соціумом: суб'єктно-об'єктний (суспільство - суб'єкт впливу, а людина – об'єкт) та суб'єктно-суб'єктний підхід (суспільство та людина – суб'єкти взаємодії). Так до суб'єкт-об'єктного підходу можна віднести значну кількість наукових шкіл та концепцій (психоаналіз, біхевіоризм, французька соціологічна школа, культурно-історична теорія розвитку психіки). До суб'єктно-суб'єктного підходом розкривається у теорії інтеракціонізму (Ч.Кулі та Дж.Міда), когнітивних теоріях та концепціях Ж.Піаже, Л. Колберга, У. Найссера, та ін.

У когнітивних концепціях, розуміння соціальної взаємодії опосередковується когнітивним розвитком, тобто, внутрішніми структурами особистості [1 С. 16].

Складна взаємодія, конструкторів Я, що розвиваються, дозволяє уявити процес соціалізації не як протистояння індивідуалізації, а як безперервне співвідношення внутрішніх «фільтрів» та зовнішніх соціальних впливів.

Серед цих когнітивних процесів важливо виділити феномен метареференції, який дає особистості можливість розуміти психічний стан інших людей (їх переконання, бажання, наміри і т.д.) і прогнозувати їхню поведінку.

Вперше термін Theory of mind в психологію ввели D.Premack і G. Woodruff у 1978 році., базуючи свої уявлення на дослідженні шимпанзе.[2]

Theory of mind є тільки власне феноменом, а і науковою новою когнітивною парадигмою. Виникнення Theory of mind, як напряму дослідження викликано тим, що теорії, концепції та підходи у психології не можуть надати цілісної картини розуміння соціальних взаємодій, впливів та розуміння соціально-психічних феноменів більш складного рівня. Таке явище як розуміння психічного суб'єкта та Іншого, нажаль, ні в рамках інформаційного підходу, ні в рамках структурного дослідження інтелекту, не досліджено достатньою мірою, та іноді ігнорується зовсім.

Як і кожному феномені в метареференції є своя структура яка складається з компонентів:

- 1) Розуміння емоцій, намірів, бажань;
- 2) Прогнозування дій інших на основі їх бажань і думок;
- 3) Розуміння ментальної причинності;
- 4) Розуміння обману, метафор, іронії, незручних ситуацій, що виникають між людьми.

Також виділяються три основні функції моделі психічного:

- 1) Приписування іншим людям психічні стани, для пояснення і

передбачення їх поведінки;

2) Розуміння комунікацій;

3) Розуміння інформаційних потреб слухача. [8]

Важливо співвіднести метарепрезентацію з іншими феноменами соціального пізнання. Дж. Генрі (Henry) з колегами виділив такі компоненти соціального пізнання особистості: соціальна перцепція; емпатія; каузальна атрибуція та власне модель психічного [7].

Сергієнко та ін., виокремлює метарепрезетацію (англ. Theory of mind), соціальне пізнання, та соціальну перцепцію, наводячи такі відмінності.

Перша відмінність полягає в тому, що фокус аналізу спрямований на внутрішні концептуальні можливості розуміння ментальних станів, своїх та іншої людини. Інша людина не розглядається як частина соціальної групи, а виступає лише як носій психічного, будучи соціальним об'єктом у рамках даної парадигми, скоріше розкривається як представник людей. Отже, предметом виступає розуміння психічного як когнітивна здатність розуміння ментальних станів та їх наслідків, що дозволяє передбачати поведінку інших.

Таким чином, більша увага приділяється когнітивній функції суб'єкта як носія психічного та його організації. «Читання психічного» дозволяє побачити схожість та відмінність у ментальних моделях, які своєю чергою, інтерпретують ситуацію. Так, наприклад, якщо дитина хоче піти до цирку, а її ведуть у гості, то, вирогідніше, вона відчуватиме невдоволення, ніж задоволення. Якщо хлопчик зламав збудований іншою дитиною замок з піску, то очікувана емоція – буде образа, агресія.

По-друге, в рамках дослідження метарепрезентації вивчається, розуміння та розпізнавання ментальних станів та їх організації у ментальні моделі (поодинокі, ситуативні та позаситуативні). У соціальній психології соціальне пізнання постає як умова взаємодії групи, де облік індивідуальних установок, звичок і каузальних атрибуцій стає основою взаємодій.

Таким чином, феномен метарепрезентації особистості, можна розглядати як основу соціального пізнання. Взаємодія між людьми неможлива без розуміння психічного стану Іншого (переконань, вірувань, намірів, бажань, емоцій) та здатності дивитися на подію з різних точок зору: зіставляти модель психічного в актуальній ситуації своєї та іншої людини. Саме здатність розуміти психічні стани допомагає людям досліджувати навколишній світ і виявляти продуктивнішу активність. Зовні спостережувані компоненти людської поведінки грають лише малу роль процесі соціальних взаємодій для людей. У процесі розвитку важливим є, необхідно інтерпретувати психічні стани іншої людини, шляхом когнітивних механізмів [6].

Сергієнко Е. А. та ін, вважає, що саме метарепрезентація (англ. Theory of mind) є психологічним механізмом соціалізації дитини та відображає її перехід від базових рівнів розвитку індивідуальності до рівня агента соціальних взаємодій, а згодом і повноцінного суб'єкта соціального життя.

У своїх дослідженнях вона вивчала вплив телевізійної реклами на дітей 4-6 років та розуміння ними соціальних взаємодій при аналізі розвитку моделі психічного.

Результати продемонстрували принципові відмінності у розумінні соціальних впливів (телевізійної реклами) у дітей 3-4 та 5-6 років, які характеризувались і різним рівнем розвитку моделі психічного [3, С.17]

Перспективи дослідження. Важливим є розкриття даного феномену через призму «генетико- моделюючого» методу (Максименко С. Д.), що дозволяє прослідкувати, як розкривається досліджуване явище в соціальні взаємодії [4]. Також у вітчизняній психології, розкривається думка що для системного вивчення, важливо також звернути увагу не тільки соціальний аспект, а на більш детальні філогенетичні (еволюційні) та нейропсихологічні механізми психічних явищ (Б. Ткач.). [5]

Підсумовуючи, можна стверджувати що феномен метарепрезентації є складним явищем що охоплює поле дослідження різних галузей, такі як, нейронаука, психологія, філософія, психіатрія та ін. На нашу думку, важливим є дослідження здатності до метарепрезентацій не тільки на рівні соціалізації, а і як складову психотерапевтичного втручання на етапі корекції вже сформованої девіантної поведінки та поведінкових розладів, що в свою чергу може пролити світло не тільки на онтегенез здатності людини менталізувати стани інших та свої, а і роль менталізації у формуванні психічних розладів загалом.

Список використаних джерел:

- 1.Мудрик А.В. Социализация человека: учеб пособие/ А. В. Мудрик, 3-е издание., испр. и доп. М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2010.
2. Premack D., Woodruff G. Does the chimpanzee have a theory of mind? / Premack D. Behavioral and Brain Sciences. 1978. V. 1. P. 515 – 526.

3. Сергиенко Е.В. Роль модели психического в социализации / Сергиенко Е.В. Седьмая международная конференция по когнитивной науке: Тезисы докладов. 20-24 июня 2016, место издания МАКИ Калининград, тезисы, с. 533-535.
4. Максименко С.Д. Развитие психики в онтогенезе. В 2-ох томах. / Максименко С.Д./ К.: Форум, 2002 – Библиограф.: С. 319.
5. Ткач Б.М. Соціальний чинник виникнення девіантної поведінки: еволюційно-нейропсихологічний підхід./ Ткач Б.М. // Проблеми сучасної психології. 2016. Випуск 31.
6. Сергиенко Е.А. Модель психического и социальное познание // Психологические исследования. 2015. Т. 8, № 42. С. 6. URL: <http://psystudy.ru>
7. Henry J.D., Phillips L.H., Ruffman T., Bailey P.E. A meta-analytic review of age differences in theory of mind. / Henry J.D. Psychology and Aging, 2013, 28(3), 826–839.
8. Медведовская Т.А., Лебедева Е.И. Как мы понимаем поведение других людей, или «модель психического» // Аутизм: наука и практика. По страницам журнала «Аутизм и нарушения развития» (2003-2014). С.78–84.

Щербина-Прилука Валентина

Институт психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины

ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ ЯК ЧИННИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

У сучасному українському суспільстві усе ще залишається важливою проблема девіантної поведінки неповнолітніх, вирішення якої не лише у профілактиці рецидивів правопорушень серед неповнолітніх, а й у ранній діагностиці відхилень в розвитку особистості, зокрема рефлексії. Актуалізується проблема ще й тим, що кримінальна активність серед неповнолітніх з роками все більш молодшає, причому цей процес є характерним для всіх розвинутих промислових країн. Тож пошук шляхів ранньої діагностики є однією з нагальних проблем

сьогодення, оскільки це забезпечить зниження рівня злочинності, правопорушень та попередження алкоголізму та наркоманії підлітків і молоді. Особливого значення тут набуває здатність вибудувати стратегію власного життя, самостійно визначати внутрішній потенціал особистісного зростання. Тому одним із чинників девіантної поведінки неповнолітніх ми розглядаємо порушення у розвитку рефлексії, оскільки відсутність рефлексивності знімає з підлітка суб'єкту відповідальність за все, що з ним відбувається.

Мета дослідження полягала у підборі інструментарію для визначення тих особливостей рефлексії та рефлексивності неповнолітніх, які можуть сприяти різним девіаціям.

Дослідження проводилося на базі київської гімназії «Міленіум» № 318 та Центру соціально-психологічної реабілітації дітей Служби у справах дітей КМДА (3-6 класи).

Проблема полягає в тому, що, опиняючись в певних ситуаціях, підлітки можуть демонструвати поведінку, що відхиляється від норми, зокрема, і протиправну. Дослідники виділяють різні аспекти розуміння причин делінквентної поведінки в залежності від: взаємодії особистості в групі, особливостей сімейного виховання, особистісних особливостей. Досліджуючи особливості рефлексії девіантних підлітків, автори акцентують увагу на низькому рівні здатності до рефлексії у правопорушників. Разом з тим, останнім часом намітилася тенденція до більш усвідомлених і довільних правопорушень неповнолітніх. Це підкреслює різноманіття делінквентної підліткової спільноти і актуалізує дослідження проблем рефлексії. Водночас, характерними особистісними властивостями групи ризику є стереотипність реагування на соціальні стимули, низька стресостійкість, тривожність і напруженість в соціальних контактах, низька критичність і

низька здатність до рефлексії.

Для оптимізації надання їм допомоги в підвищенні рівня соціалізації, зміні картини світу, відкриття нових можливостей у розвитку і саморозвитку потрібно більш поглиблене вивчення особливостей особистісних характеристик даної категорії підлітків. Таких як рефлексія і рефлексивність, які сприяє підвищенню рівня соціальної адаптації підлітків, що в свою чергу знижує ризик виникнення девіацій [1; 126]. Дані дають можливість охарактеризувати процес становлення рефлексивності учнів від третього до шостого класу. Результати дослідження свідчать про недорозвиток здатності до осмислення свого «Я», своїх внутрішніх інтенцій і взаємин з іншими людьми, тобто розвиток властивостей рефлексивності, є одним із шляхів успішного подолання критичних, адаптаційних і перехідних періодів у житті школяра, механізмом його особистісного зростання. Школярі відчувають труднощі здатністю до самосприймання змісту власної психіки і його аналізу та розумінні психіки інших людей, що передбачає не лише здатність стати на місце іншого, а й механізми проєкції, ідентифікації, емпатії. Однак у підлітків інтрапсихічна рефлексія розвивається більш інтенсивно і конструктивно, ніж інтерпсихічна. Певну деструкцію становлення здатності до самосприймання і саморозуміння зафіксовано в перехідний період, під час адаптації дітей до нових умов навчання і розвитку, наявність певної деструкції в розвитку вміння самоаналізу та координування своїх дій відповідно до умов діяльності у школярів у період переходу від молодшого шкільного до підліткового віку [2; 187].

Особливого значення саме тут набуває рефлексія як загальний принцип організації та розвитку психіки людини, її самосвідомості, спосіб пізнання людиною свого

внутрішнього світу і, врешті-решт, побудови стратегії власного життя. У той час саме відсутність або уникнення рефлексивності знімає з підлітка суб'єктну відповідальність за все, що з ним відбувається.

Аналізуючи методики діагностики рефлексії, ми виділили ті з них, завдання яких містять орієнтування на суспільну норму, цінності і прогнози розвитку рефлексивності. Відмінними рисами психодіагностичних методик є: змістовна та конструктивна валідність; можливість якісного аналізу; можливість самозвіту і занурення випробуваного в рефлексивний стан. Загальним методологічним підходом є уявлення про рефлексію як самостійного психологічного феномена та вивчення її як диференційовано, так і цілісно. Принцип сходження від абстрактного до конкретного і навпаки дозволяє моделювати синтез різних теорій, що розглядають феномен з різних боків. Від формування загального уявлення про рефлексивність до більш диференційованого і поглибленого уявлення. Розглянувши змістовну і конструктивну валідність батареї методик для діагностики рефлексії, можна стверджувати, що шкали всіх опитувальників не є взаємозамінними, розглядають узгоджені, але різні прояви і якості рефлексії (це дає більш повне і цілісне уявлення про рефлексію); наявність суспільної норми: прогресивна спрямованість рефлексії, її системність, спрямованість суб'єкта на пізнання свого «Я» і «Іншого» у взаємодії, а також її функції самодетермінації, самоорганізації, саморегулювання, самоорієнтування, саморозвитку – є певним способом життя людини.

Виходячи із завдань нашого дослідження, при виборі методів діагностики рівня розвитку рефлексії ми керувалися принципами системного підходу і прагненням виявити цей рівень розвитку рефлексії як складного, але єдиного й цілісного процесу. Інтегративна (системна)

властивість рефлексивної здатності експериментально доведена в роботах ряду сучасних авторів (А. В. Карпов, І. М. Скитяєва) [3]. Для науковців, які планують займатися розвитком рефлексії, стане в нагоді використання методики діагностики рівня розвитку рефлексії, що розроблена А. В. Карповим на основі сформованих ним уявлень про зміст поняття рефлексії [3]. Дана методика діагностики базується на теоретичному матеріалі, який конкретизує загальне поняття рефлексивності та ряд суттєвих особливостей цієї властивості й призначена для визначення рівня розвитку рефлексії у особистості. У психологічних дослідженнях, як зазначає А. В. Карпов, рефлексія постає двояко: з одного боку, як базова властивість суб'єкта, з допомогою якої здійснюється усвідомлення і регуляція його життєдіяльності, з іншого – як спосіб усвідомлення дослідником підстав вивчення та аналізу результатів емпіричних даних. Автор стверджує, що рефлексія і при пізнанні власного внутрішнього світу, і при пізнанні зовнішнього світу (в тому числі і суб'єктивного – «світу інших») являє собою єдину психологічну реальність, точніше, рефлексивну дію. При цьому рефлексивний процес умовно розділений автором на два види: рефлексія змісту власної свідомості, ходу і результатів власної діяльності і рефлексія внутрішнього світу іншої людини. Перший вид рефлексії виокремлюється на тій підставі, що предметом рефлексії є діяльність. Тут рефлексія розглядається як спрямованість пізнання людини на хід своєї діяльності, психічні якості і стани, що проявляються в ній, на свій внутрішній світ. Цей вид рефлексії включає самооцінку і побудову образів «Я» в ході практичної діяльності і розглядається А. В. Карповим в її (рефлексії) трьох формах, в залежності від функції, яку виконує вона у часі: ситуативної, ретроспективної і перспективної. Перша розглядає рефлексію в єдності трьох

модусів психічного: стану, процесу, властивості, та має враховувати спрямованість, що і реалізується в «Методиці діагностики рефлексивності» (А.В. Карпов [3]) Опитувальник дозволяє дослідити індивідуальний рівень рефлексивності як психічного властивості людини. Авторами методики виділені чотири спрямованості рефлексії: ретроспективна рефлексія, рефлексія реальної діяльності, рефлексія майбутньої діяльності, рефлексія взаємодії між людьми. Диференційний підхід намітив можливі шляхи дослідження рефлексії – необхідність визначення самостійного статусу рефлексії і розгляд в цілісності диференційованого змісту феномена.

У модально-диференційному підході під рефлексією розуміється спосіб орієнтування і здійснення вибору з безлічі можливостей необхідного і достатнього для самоорганізації життєдіяльності органічних систем. Концепція модальної психології рефлексії є синтез вищеозначених підходів. Робочою онтологією рефлексії є єдність свідомості, мислення, діяльності, особистості у всеосяжній критичній онтології Н. Хартмана, і рефлексія як спосіб представляє вищий щабель душевного шару, в яку проникає шар культурно-історичний [4]. Рефлексія як спосіб орієнтування розглядається в модальності реального, необхідного, можливого, усвідомленого, достатнього, темпоральності, трансгрієдентності, багатомірності і їх протилежностей. Спрямованість рефлексії: фрагментарна, нормативна, системна, цілісна, творча, «Я», на «Іншого», прогресивна, регресивна, на себе (рефлексія рефлексії), на індуктивний спосіб переробки інформації, на дедуктивний метод обробки інформації, на активність. Дані спрямованості становлять п'яту модель «фокус рефлексії» в мета-моделі рефлексії. Мета-модель рефлексії складається з п'яти моделей: онтологічна і гносеологічна моделі рефлексії відображають існування

рефлексії в її предметностях - свідомості, мисленні, діяльності, особистості; статична і динамічна моделі розкривають її суть - структура, засоби, механізми, елементарні одиниці, види рефлексії; модель «фокуса рефлексії» - актуальне буття рефлексії. Модель фокуса рефлексії - це точка перетину всіх чотирьох моделей рефлексії, осередок видів рефлексії, її механізмів, процесів, засобів в актуальний момент. Це точка в різному ступені активності всіх перерахованих модальностей рефлексії. Фокус рефлексії має стійкі характеристики і формується в онтогенезі. На основі моделі фокуса рефлексії Т.Е. Сизикова розробила «Опитувальник фокус рефлексії» [4].

Дослідниками активно застосовуються метод нарративного аналізу наряду з нарративним інтерв'ю. Нарративний аналіз – це якісний метод дослідження, спрямований на інтерпретацію розповіді та приділяє особливу увагу тимчасовій послідовності, яку встановлюють люди як оповідачі про своє життя та навколишні події. Механізми нарації, таким чином, є одними з найбільш ефективних і використовуваних інструментів дослідження та розвитку рефлексії неповнолітніх.

Окремо хочемо виділити дослідження особистісної рефлексії з позиції нарративного підходу. Наратив виступає формою репрезентації суб'єктивного досвіду. З одного боку нарративна форма репрезентації структурується під впливом інтеріоризованого досвіду взаємодії особистості з іншими, з соціальним та культурним контекстом її життя і є відображенням рефлексивного Я особистості. З іншого боку, важливо відзначити, що сама по собі вона сприяє організації самосвідомості та розвитку рефлексії, що було нами доведено у попередніх дослідженнях [1, 126].

Список використаних джерел:

1. Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін: монографія / Н. Ю. Максимова

та ін.; за ред. Н.Ю. Максимової. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 272 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712821>

2. Карпов А.В., Скитяева И.М. Психология рефлексии. Москва-Ярославль, 2001. 203 с.

3. Сизикова Т.Э. Модально-дифференциальный подход в психодиагностике рефлексии. Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. 2018. Т. 24, № 2. С. 51-60.

4. Максимов М.В., Максимова Н.Ю., Щербина-Прилука В.М. Засвоєння особистісного досвіду як фактор розвитку рефлексії. *Актуальні проблеми психологічної протидії негативним інформаційним впливам на особистість в умовах сучасних викликів: Матеріали методологічного семінару НАПН України 8 квітня 2021 року: Зб. матеріалів / За ред. С.Д. Максименка. Київ: Педагогічна думка, 2021. С. 159-169. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/728564>*

5. Система ранньої діагностики відхилень в розвитку особистості: методичний посібник / Н.Ю. Максимова та ін.; за ред., Максимової Н.Ю. Київ: Київ – Львів: Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 220 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/728725>

ЗБІРНИК ТЕЗ НАУКОВИХ РОБІТ
конференції
V Міжнародної науково-практичної інтернет
конференції
«Девіантна поведінка: історія, теорія,
практика»

м. Київ, 26-27 листопада 2021 року

